

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzcková, Ján Šabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 24 — ČÍSLO 7

OBSAH

HORECKÝ, J.: Jazykoveda a kritika jazyka	225
HEGEROVÁ, K.: Z listovej a telefonologickej jazykovej poradne	229
MISLOVIČOVÁ, S.: Jazykové prax v technických profesiách	236
DVONČ, L.: Názvy cudzích literárnych diel v slovenčine	242

Rozličnosti

Väzenstvo. I. Masár	245
Vzťahové prídavné meno <i>výživový</i> . J. Kačala	246
Samizdat a samizdatová literatúra. J. Horecký	248
O slovách typu <i>tiežturista</i> a <i>huraropodnikanie</i> . P. Odaloš	248

Správy a posudky

Slovná zásoba slovenčiny pod „synchrono-dynamickým“ drobnohľadom. M. Šimková	250
--	-----

Spytovali ste sa

O slove <i>panghart</i> . J. Benková	253
Róm — Rómovia, rómsky, rómsčina. M. Považaj	254
Lokál jednotného čísla podstatného mena <i>rádiožurnál</i> . K. Hegerová	255
Ehrlichpozitívny. J. Masár	256

Jazykoveda a kritika jazyka

JÁN HORECKÝ

Pod týmto nadpisom sa v časopise *Sprachreport*, ktorý vydáva Ústav nemeckého jazyka v Mannheime, najprv vysvetľuje, že v ústave síce dlhší čas fungovala komisia pre vedecky odôvodnenú starostlivosť o jazyk, ale v čase dvadsiateho piateho výročia založenia ústavu už takej komisie niet. Namiesto nej jestvuje komisia pre vývin jazyka.

Z tejto skutočnosti sa v uvedenom článku vyvodzuje, že ovplyvňovanie jazyka a používania jazyka (jazykového úzu) alebo dokonca zámerne usmerňovanie jazyka nepatrí k prvým a bezprostredným úlohám jazykovedy. Základným poznatkom zo skúmania jazyka ako systému a dejín jazyka je, že jednotliví hovoriaci a skupiny majú veľmi nepatrné a ťažko zistiteľné možnosti priamo ovplyvňovať všeobecný jazykový úzus.

Ale vlastne v protiklade k tomuto vyhláseniu sa hneď v nasledujúcom odseku vyhlasuje, že takýto odmietavý postoj nevylučuje, aby sa jazykový úzus a jazyková zmena nestali predmetom kritických komentárov na základe vedeckých analýz a opisov.

V samom jubilejnom čísle *Sprachreportu* (1/89), ale aj v ďalších číslach tohto časopisu sa veľmi názorne ukazuje, ako sa orientuje jazyková kritika v práci mannheimskeho Ústavu nemeckého jazyka. V našom článku upozorňujeme na niektoré typické riešenia.

Pomerne málo sa upozorňuje na jednotlivé slová; vždy sa skúmajú slovné hniezda, skupiny príbuzných alebo významovo blízkych slov. Pestuje sa teda akási sociológia slov, sociologická analýza slovnej zásoby.

Ako príklad možno uviesť príspevok o témach a slovách charakteristických pre súčasnosť (s. 35–42). Analyzujú sa tu módné slová ako *postmoder-*

na, postmodernizmus, fundamentalizmus, ale aj *environment*, *ekopax* a *ekopacifizmus*. Súvisia s aktuálnymi (brizantnými) spoločensko-politickými témami (atómové zbrojenie, jadrová energia, rozrušovanie životného prostredia), ktoré sa v istých formách alebo druhoch textov doslovne ritualizujú, a to vo forme diskusií alebo debát. Tak sa píše o *debate historikov*, o *odzbrojovacích debatách*, *debate o zmocnení sa minulosti*. Iným slovom tohto typu je *spor*: napr. *spor historikov*, *spor strán*, *sémantický spor*, *spor mienok*. Spor o slová a jeho stratégia sú neobyčajne ostré, keď sa dotýkajú spoločenských javov a vývinu spoločnosti.

Ako aktuálna tendencia súčasného jazyka sa vyzdvihuje metaforizácia, veľmi výrazná napr. v diskusiách o životnom prostredí. Často sa metaforicky používajú odborné výrazy, napr. *riasový mor*, *riasový koberec* (v mori). Ale zaujímavý je aj opačný postup: na jednej strane tu možno pozorovať metaforizáciu vlastnú životnému prostrediu (*umweltintern*). Napr. na kritické hodnotenie ľudského konania a správania sa používajú slová ako *ponucha* (*Störfall*), *Entsorgung*, *Restrisiko*, resp. *normálna porucha*, *restriziko človeka*. Z oblasti životného prostredia prenikajú také metaforické pomenovania ako *Entsorgung minulosti*, *restriziko dejín*, *odpad* (*Altlasten*): *odpady minulosti*, *prítomnosti*. Z týchto rozličných spôsobov metaforizácie vidieť, že nové pohľady na veci a javy v oblasti životného prostredia prenikajú aj do spoločenského vedomia osemdesiatych rokov: záporne zatlažené slová ako *odpad*, ktoré kriticky hodnotia životné prostredie a prírodu, používajú sa aj na kritické hodnotenia nebezpečného správania ľudí v spoločenskom živote, lebo ničenie životného prostredia sa stáva metaforou pre rizikovú spoločnosť vôbec.

Do blízkej skupiny patria výrazy ako *dozbrojovanie*, *nulové riešenie* a *glasnosť*. Dozbrojovanie možno chápať aj v zmysle zbrojenia a nulové riešenie aj ako nijaké riešenie. Mnohé slová sa dajú interpretovať dosť ľubovoľne, napr. *nové zbrojenie*, *dozbrojovanie*, *prezbrojovanie*, *vyzbrojovanie*. V nevojenskej oblasti je veľmi časté spojenie *spoločný európsky dom* alebo *spoločná strecha pre Európu*. Pevné miesto v súčasnej nemčine dostávajú aj ruské slová *glasnosť* a *perestrojka*, prenikajúce aj do nie politických oblastí, napr. do odborového hnutia. Dobré sa však upozorňuje, že *perestrojka* sa ľahšie integruje do nemčiny než *glasnosť*, lebo tu ešte vládne neistota čo do člena, resp. rodu.

Podrobnejšie sa rozoberá slovo *azylant* – pomenovanie osoby, ktorá z politických, rasových alebo náboženských dôvodov opustila, resp. musela opustiť svoju vlasť. Popri neutrálnych slovách ako *emigrant*, *uchádzač o azyl* alebo *politický utečenec* však začína slovo *azylant* pôsobiť záporne, najmä na pozadí takých slov, ako je *kverulant* a *Bummelant* (tulák).

Pri analýze spojenia *Post-Risiko-Gesellschaft* (poriziková spoločnosť) sa vychádza z rozboru všetkých troch zložiek a ich významových okruhov: slova *spoločnosť*, slova *riziko* a predpony *po-*, *post-*.

Slovo *spoločnosť* sa vyskytuje v súčasnom živote veľmi často, poznáme napr. spojenia *kultúrna spoločnosť*, *informačná spoločnosť*, *komunikačná spoločnosť*, *spoločnosť voľného času* a pod.

Riziková spoločnosť znamená približne toto: V priemyselnej spoločnosti sa produkuje bohatstvo i rozličné riziká, ale logika produkcie bohatstva prevláda nad logikou produkcie rizík. V rizikovej spoločnosti je to naopak. Riziká sú známe: *riziká technologického pokroku*, *jadrové riziká*, *riziká rozrušenia životného prostredia*, *riziko rastu obyvateľstva*, *riziko ochorenia na aids* a pod. Riziko je vlastne nebezpečenstvo, ale kým slovo *nebezpečenstvo* je citovo zaťažené, v slove *riziko* je dvojaká orientácia: na pozitívnu zložku (napr. *riziko obchodu na burze*) a na negatívnu zložku (*jadrové riziko*). Slovo *riziko* sa stáva skoro symbolom pre tienistú stránku súčasnej spoločnosti. Predpona *po-*, *post-* však dostáva nádych obnovy. Ide o slová ako *postindustrializmus*, *postštrukturalizmus*, *postkapitalizmus*, *postindustriálny*, *postnukleárny*, *posttotalitárny*, ale aj *postnacionálny*, *postekonomický*.

Popri takýchto lexikálno-sémantických analýzach, založených, ako vidieť aj z našich poznámok, na širokých znalostiach jazyka, ale i spoločenskej klímy, venuje sa osobitná pozornosť analýze textov, predovšetkým publicistických. Na orientáciu poukazuje už napr. aj titul: *Ako to (ne)poviem svojmu ľudu* (s. 14–21), alebo o hriechoch politikov proti pravde a pravdivosti a o jazykových prostriedkoch na jej skrývanie. Upozorňuje sa tu na rozličné pravdivostné, logické i štylistické nedostatky, s ktorými sa možno stretnúť vo vystúpeniach politických činiteľov. Sú tu príklady na neúprimnosť, na kalkulovanie s pravdou, na klamné slová a výrazy a na ich odhalenie. Do oblasti štylistiky patrí zjednodušovanie faktov a situácií, zdôrazňovanie emocionálnej stránky, pseudoargumentácia, ale aj tautológia a neprípustné zovšeobecňovanie i vyvodzovanie falošných súvislostí. Často sa autori odvolávajú na údajnú všeobecnú známosť vecí, ale aj na pseudoexpertov a na údajnú všeobecnú zrozumiteľnosť.

Všeobecnejšie úvahy o formálnej i obsahovej stránke verejných prejavov sú aj v príspevku o kritike vyjadrovania (s. 5–9). Zdôrazňuje sa v ňom, že síce o väčšine vecí možno hovoriť rozlične, ale vždy treba kritizovať jazykový úzus alebo aj oficiálnu kodifikáciu, ktoré daný jav nevystihujú. Jazyková kritika sa týka nesubjektívneho úzu, charakteristického pre skupinu alebo aj pre celú spoločnosť. Pretože ide o skupinu, treba uplatňovať väčšinový princíp. Väčšine treba ukázať, že používa nezrozumiteľné prejavy a v akej miere ich používa. V nijakom prípade by však spor o význam nemal byť plášťom sporu o vec.

S kritikou skupinových javov súvisí aj úvaha o médiách a jazykovej kultúre (s. 9–13). Pod médiami sa rozumejú masové komunikačné prostriedky vo všeobecnosti, ale v uvedenom článku sa hovorí najmä o televízii. Na analýze predvolebnej kampane v amerických prezidentských voľbách sa ukazuje vývin

od vynájdenia kníhtlače až po dnešné televízne vysielanie. V „čitateľskej revolúcii“ v 18. stor. prebiehali diskusie o spoločenských a politických otázkach tak, že sa formovali čitateľské krúžky, kde sa predčítavali noviny, letáky i knihy a potom sa o nich v užšom kruhu diskutovalo. V epoche masovej komunikácie sa myšlienky šíria a propagujú nie diskusiami v užších spoločenstvách, ale v masovom rozsahu. Tým sa stráca užíši kontakt s poslucháčmi, do popredia vystupujú masové politické prejavy, veľkú úlohu zohráva rečník. S rozšírením televízie sa situácia mení. Aj televízia síce vysielá masové prejavy a mítingy, ale oveľa účinnejšie pôsobí v užšom kruhu. Namiesto jednoduchého vnášania masových prejavov do intímneho kruhu v domácnosti sa objavujú pokusy prispôbiť tomuto prostrediu aj prejavy. Preto sa inscenujú diskusie, dialógy. Organizuje sa tak akási falošná účasť na rozličných udalostiach, ktorú nám televízia nielen umožňuje, ale takmer nanucuje. Pre jazykovú kultúru (politickú) tu vznikajú nové dôležité momenty: jazyk sa relativizuje pomocou obrazov (takže text je vo vzťahu k obrazu druhotný), politická komunikácia sa stáva intímnu, ale zároveň sa do istej miery odpolitizúva. Miešaním štýlov vzniká nivelizácia prejavu a v dôsledku časovej tiesne sa prejavy síce dynamizujú, ale zároveň kúsokujú, rozbíjajú na menej súvislé časti. Všetky tieto javy si vyžadujú hlbšiu jazykovú a jazykovednú analýzu.

Ako vidieť z týchto poznámok, v Nemeckej spolkovej republike je iná jazyková situácia ako u nás, do popredia vystupujú iné problémy, preto aj metódy kultivovania jazyka sú dosť odlišné. Ale nemožno nevidieť, že mnohé spoločenské javy sú rovnaké, resp. že časom sa budú zblížovať. Problematika verejnej jazykovej komunikácie, rozvíjanie slovnej zásoby na medzinárodnom základe, pôsobenie masových médií nemôže obísť nijakú demokratickú spoločnosť. Preto aj naše úsilie o jazykovú kultúru, o zvyšovanie kultivovanosti verejných prejavov musí počítat' s podobnými javmi a musí hľadať aj primerané metódy pôsobenia.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Z listovej a telefonickej jazykovej poradne

KATARÍNA HEGEROVÁ

1. S jazykovou kultúrou ako cieľavedomou činnosťou pri kultivovaní jazyka úzko súvisí každodenná práca jazykovedcov pri uplatňovaní výsledkov teoretických výskumov v praxi, ktorá sa prejavuje najmä v rozličných formách poradenského pôsobenia. Táto činnosť reaguje na potreby praxe, pomáha používateľom jazyka v úsilí o kultivovanie jazykového prejavu a o kultúru vyjadrovania vôbec.

Telefonická a listová jazyková poradňa Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV má už viac ako 30-ročnú tradíciu a jej činnosti sa venovala pozornosť už niekoľkokrát (porov. Považaj, 1974, Dorul'a, 1986, Hegerová, 1988). V tomto príspevku si všimneme tak listovú, ako aj telefonickú jazykovú poradňu.

2. *Všeobecná charakteristika listov.* – Ročne prichádza na adresu JÚLŠ SAV okolo 600 listov (v r. 1987 – 592 listov, v r. 1988 640 listov, za prvých 8 mesiacov r. 1989 420 listov). Vo väčšine prípadov ide o listy, ktorých autori sa obracajú priamo na ústav, menšiu časť listov postupujú ústavu iné inštitúcie, najmä redakcie Dobrého rána, Nedeľnej Pravdy, Práce a Večerníka, v ktorých sa vysielajú, resp. uverejňujú poznámky o slovenčine. V listoch sa naskladajú otázky zo všetkých jazykových rovín, otázky z oblasti pravopisu, gramatiky, slovnej zásoby, slovotvorby, otázky týkajúce sa odbornej terminológie a osobných mien, zriedkavejšie z oblasti štylistiky a výslovnosti (porov. Dorul'a, 1986).

3. *Všeobecná charakteristika telefonických otázok.* – Pracovníci telefonickej jazykovej poradne odpovedajú denne na 20–30 otázok. Otázky sa týkajú najčastejšie pravopisu a odbornej terminológie, často ide o oblasť gramatiky, morfológie a syntaxe, zvyšuje sa aj počet otázok týkajúcich sa výslovnosti a štylistiky. Otázok, ktoré sa nedajú zaradiť ani do jednej jazykovej roviny (pomoc pri lúštení krížoviek, jazykové spory na pracovisku, upozornenia a pripomienky), je v porovnaní s minulosťou oveľa menej.

4. *Charakteristika opytujúcich sa.* – Percentuálne zastúpenie opytujúcich sa jednotlivcov a inštitúcií je v listovej a telefonickej jazykovej poradni zhruba rovnaké: od organizácií je približne rovnaký počet listov, resp. otázok ako od jednotlivcov. Medzi inštitúciami sú rovnakou mierou zastúpené výrobné i nevýrobné organizácie. Z nevýrobnej sféry sú to okrem najvyšších štátnych orgánov národné výbory, vydavateľstvá, múzeá, redakcie, všetky typy škôl i vedeckých pracovísk. Výrobné organizácie sú zastúpené takmer všetkými podnikmi, ktoré sú zostavovateľmi alebo spracúvateľmi jednotlivých typov technických noriem.

Ťažko možno podať presnú charakteristiku opytujúcich sa jednotlivcov. Všeobecne možno povedať, že zastúpené sú všetky generácie: od žiakov až po dôchodcov a takmer všetky pracovné zaradenia: od robotníkov, stredných technických a administratívnych pracovníkov cez učiteľ'ov, redaktorov až po predstaviteľ'ov rozličných i najvyšších inštitúcií a organizácií. Možno konštatovať, že najväčšiu skupinu tvoria profesionálni používatelia jazyka, najmä vydavateľ'skí pracovníci a žurnalisti. Táto skupina spytujúcich sa zväčša pozná jazykové príručky, vie sa v nich orientovať a používa ich pri svojej práci. Od jazykovej poradne očakáva väčšinou vyriešenie čiastkového problému, schválenie vlastného riešenia (telefonická jazyková poradňa), formulovanie istého pravidla alebo jeho interpretáciu.

5. Najčastejšie dôvody otázok alebo listov. – Tak vydavateľ'skí pracovníci, ako aj publicisti sa na jazykovú poradňu obracajú najmä vtedy, keď sú v časovej tiesni a nemajú poruke potrebné jazykové príručky. Overujú si správnosť svojho riešenia, príp. očakávajú aj iné, vhodnejšie riešenie. Práve u novinárov a vydavateľ'ských pracovníkov sa stretávame s opakovanými, kontrolnými otázkami.

V obidvoch skupinách profesionálnych používateľ'ov jazyka sa až znepokojujúco často stretáme aj s ďalším dôvodom konzultácií v listovej a telefonickej jazykovej poradni. K časovej tiesni a k nedostatku základných normatívnych príručiek pristupuje často aj pohodlnosť alebo nie celkom dobrá schopnosť orientovať sa v odbornej literatúre; väčšinu písomných alebo telefonických otázok možno totiž veľmi jednoducho vyriešiť nazretím do základných jazykových príručiek, resp. do základnej odbornej literatúry z danej oblasti. Keďže tento dôvod opytujúcich sa je čoraz častejší, od pedagógov všetkých typov škôl (nielen filozofických či pedagogických fakúlt) treba vyžadovať, aby venovali väčšiu pozornosť ako doteraz práci s normatívnymi príručkami a kultivovaniu jazykového prejavu študentov vôbec (porov. Kočíš, 1986).

Výraznú skupinu profesionálnych používateľ'ov jazyka, ktorí sa na jazykovú poradňu obracajú opakovane, tvoria pracovníci národných výborov, odborní a vedeckí pracovníci, ktorým ide o riešenie čiastkových problémov zo všetkých jazykových rovin.

Zdá sa, že u pedagogických pracovníkov sa znižuje záujem o konzultácie. Výnimkou je len obdobie prijímacích pohovorov, maturitných skúšok a administratívnych prác súvisiacich s vyplňaním rozličných vysvedčení, formulárov a dotazníkov. Ich otázky sa týkajú zväčša písania veľkých písmen v skratkách krajov a tvorenia skratiek.

Je však potešiteľné, že čoraz početnejšie sú otázky žiakov a študentov všetkých typov škôl. Žiaci nižších ročníkov základných škôl, ktorí ešte nevedia používať jazykové príručky alebo zatiaľ s nimi nepracujú, žiadajú vysvetliť jednotlivosti. Častým dôvodom obrátenia sa na jazykovú poradňu je aj spor

s vyučujúcim (a to nielen v listoch žiakov, ale aj ich rodičov), pri ktorom by mal ústav rozhodnúť. Aj to signalizuje, že sa jazykovej výchove vyučujúcich i žiakov nevenuje dostatočná pozornosť. Žiaci vyšších ročníkov základných škôl a študenti stredných škôl žiadajú rady pri výbere vhodnej literatúry na prípravu prác na stredoškolskú odbornú činnosť alebo na prijímacie pohovory, vysokoškolákov zaujíma najmä odborná literatúra na študentskú vedeckú a odbornú činnosť, na diplomové práce, ako aj citovanie literatúry a práca s literatúrou vôbec.

Menšiu skupinu tvoria listy, resp. telefonáty, o ktorých autoroch sa nám podarilo získať len základné informácie. Najčastejšie ide o technicko-hospodárskych a administratívnych pracovníkov, ktorí pri svojej práci používajú jazykové príručky len sporadicky, príp. ich vôbec nepoznajú. Skupina opytujúcich sa, o ktorých sa nám nepodarilo zistiť ani len základné informácie, sa obracia so žiadosťami o schválenie cudzích alebo nezvyčajných rodných mien a tvorenie ženských priezvisk.

6. Súhrnná charakteristika listov a telefonických otázok. – Výrobné organizácie sa zaujímajú predovšetkým o vyriešenie terminologických otázok: o revíziu slovenských odborných termínov vo viacjazyčných technických normách či o preklady odborných termínov do slovenčiny.

Otázky jednotlivcov – ústne či písomné – súvisia, ako sme už spomenuli, s tým, či ide o profesionálnych používateľov jazyka, u ktorých sa predpokladá prirodzený záujem o skvalitňovanie jazykového prejavu, alebo o neprofesionálnych používateľov jazyka. Túto skupinu používateľov jazyka predstavujú predovšetkým administratívni, technicko-hospodárski pracovníci z rozličných oblastí technických vied, ktorých otázky sú motivované snahou odstrániť vlastné pochybnosti, doplniť si poznatky. Otázky profesionálnych používateľov jazyka sa týkajú citlivých, tzv. neuralgických miest (porov. Horecký, 1988) v jednotlivých jazykových rovinách, tvorenia a ustáľovania termínov, interpretácie a aplikácie jednotlivých jazykových poučiek a prekladu do slovenčiny a zo slovenčiny. Táto skupina používateľov jazyka poukazuje aj na jednotlivé javy (najmä z oblasti písania veľkých písmen a interpunkcie), ktoré sa v jazykových príručkách interpretujú nerovnako (napr. názov *Rad Slovenského národného povstania* v Slovníku slovenského jazyka, v Pravidlách slovenského pravopisu a v Krátkom slovníku slovenského jazyka).

Otázky neprofesionálnych používateľov jazyka, ktorí sa zvyčajne obracajú na jazykovú poradňu sporadicky, sú zamerané skôr prakticky. Opytujúcich sa zaujíma postup pri schvaľovaní a zápise cudzích alebo nezvyčajných podob rodných mien, vysvetlenie jednotlivostí z rozličných jazykových rovin, tvorenie termínov, formálna úprava textov, preklad zo slovenčiny a do slovenčiny. Dožadujú sa najmä jednoznačných odpovedí na otázky o spisovnosti/nepisovnosti jednotlivých výrazov. Často práve títo používatelia jazyka upred-

nostňujú isté „lepšie“ variantné výrazy a synonymá a iné, podľa nich „horši“, bez dôvodu odsúvajú na okraj slovnej zásoby slovenčiny (napr. *ostatný – posledný, iba – len, autostráda – diaľnica, považovať – pokladať*). V menšej miere ide o iné otázky, ktoré sa nedajú zaradiť ani do jedného zo spomenutých okruhov (otázky právneho a pracovného charakteru, úpravy písomností, poradia titulov a pod.).

Pravopisné otázky patria v listovej i telefonickej jazykovej poradni k najčastejším. Príčina spočíva v tom, že na túto oblasť je verejnosť najcitlivejšia, ako aj v dôvodoch, ktoré sme už spomenuli. Ako dôvod zaväzuje aj to, že pravidlá uvádzané v normatívnych príručkách sú len rámcové a používatelia ich nie vždy vedia aplikovať na konkrétne prípady (*Nebratislavčan, srbochorváčtina, Turčiansky Svätý Martin*).

Najviac otázok z tejto oblasti sa týka písania veľkých písmen. Ide najmä o písanie veľkých písmen v názvoch odborov, škôl, jedinečných inštitúcií, ulíc a námestí, titulov a vyznamenaní, rozličných akcií a súťaží. Ďalším okruhom sú otázky týkajúce sa tvorenia skratkových slov, iniciálových skratiek a skratiek vysokoškolských titulov. Posledné z nich predstavujú viac ako polovicu otázok týkajúcich sa skratiek. Opytujúci sa najviac zaujímajú písanie veľkých písmen v skratkách titulov *prof.* a *doc.* Ďalšie otázky sa týkajú rozdeľovania slov (*reakcia, okamžite, odlišný*), pravopisu domácich a prevzatých slov (*pietny, dizajn*), transkripcie z ruštiny, písania zložených adjektív, ako aj pravopisu prísloviok (*do biela – dobiela*). Konzultácie o zložených adjektívach (najmä v telefonickej jazykovej poradni) sťažuje najmä to, že spytujúci sa (zväčša nejde o autora textu, ale o jeho redaktorov, korektorov) často uvádzajú adjektívum vytrhnuté z kontextu a neuvedomujú si jeho významové a slovotvorné súvislosti. Najviac otázok sa týka adjektíva *vedeko-technický*. Váhanie býva aj pri interpunkcii. Najčastejšie ide o písanie/nepísanie čiarky v názvoch podnikov (*Strojárne Martin*), o oddelovanie volného prístavku (*ZŤS, š. p., Bratislava*), o písanie čiarky v jednoduchých vetách (najviac pred spojkami *a/alebo*) a v súvetiach, kde ide najmä o čiarku na konci vložených vedľajších viet.

Samostatnú skupinu otázok z tejto oblasti (až 40 %) predstavujú listy týkajúce sa cudzích a nezvyčajných rodných mien. Súvisí to s tým, že pri matričnom zápise rodných mien, ktoré nie sú uvedené v úradne schválenom zozname rodných mien, matriky vyžadujú stanovisko Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV k jazykovej stránke týchto mien (bližšie Považaj, 1989).

V listoch sa nastoľujú dva okruhy problémov: a) zápis rodných mien cudzích štátnych príslušníkov a b) zápis prevzatých rodných mien. Pri zápise rodných mien cudzích štátnych príslušníkov sa prihliada iba na to, aby bolo meno správne zapísané z hľadiska príslušného jazyka (napr. *Rodana, Adorian, Máté, Irenej, Sean, Hišem*).

profesionálni používatelia jazyka	jazykové problémy z jednotlivých jazykových rovín (gramatika, v menšej miere ortoepia a štylistika, pravopis)
	terminologické otázky a iné (preklad do slovenčiny a zo slovenčiny, schvaľovanie inojazyčných textov, ohlasy a pripomienky na prácu jazykovedcov)
neprofesionálni používatelia jazyka	jazykové problémy z jednotlivých jazykových rovin (predovšetkým otázky pravopisu, najmä písania veľkých písmen, vlastných mien)
	schvaľovanie cudzích a nezvyčajných rodných mien, tvorenie ženských priezvisk
	iné (preklad do slovenčiny a zo slovenčiny, schvaľovanie inojazyčných textov)

Tab. č. 1 – Súhrnná charakteristika listov

Pri zápise prevzatých rodných mien sa prizerá na to, aby meno vyhovovalo pravopisným a morfológickým zákonitostiam slovenčiny.

Jadro otázok z oblasti morfológie sa týka podstatných mien. Ide predovšetkým o skloňovanie cudzích slov, najmä niektorých latinských a gréckych mien a cudzích priezvisk. Časté býva váhanie pri skloňovaní domácich priezvisk s vkladnou samohláskou *-e-*, *-o-*. Ďalšie otázky súvisia s určovaním rodu podstatných mien, najmä cudzích vlastných mien, so skloňovaním názvov sídelných objektov, inštitúcií a skratkových slov. Najčastejšie ide o tvorenie lokálu jedn. čísla a nominatívu a genitívu množného čísla. Pri slovesách ide o určenie vidu, pričom problémy robia obojvidové slovesá. Ako jednotlivosť spomenieme, že častou otázkou je vid slovesa *venovať*.

K veľmi frekventovaným patria aj otázky z oblasti slovnej zásoby. Týkajú sa tvorenia obyvateľských mien (*Zvončín - Zvončan*), názvov osôb, zamest-

profesionálni používatelia jazyka	čiasťkové problémy z jednotlivých jazykových rovín (gramatika, lexika, syntax, ortoepia, štylistika, pravopis)
	tvorba a ustáľovanie termínov, teoretické otázky terminológie
	interpretácia pravidiel písania veľkých písmen, čiarky, tvorenia obyvateľských mien a pod.
	preklady do slovenčiny a zo slovenčiny a iné (reakcie na uverejnené príspevky, pripomienky k jazykovej úrovni prejavov hlása- teľov, rozličných textov)
neprofesionálni používatelia jazyka	čiasťkové problémy z jednotlivých jazy- kových rovín (gramatika, lexika, pravopis)
	formálna úprava textov
	preklad do slovenčiny a zo slovenčiny
	interpretácia pravidiel písania veľkých písem, čiarky, tvorenia obyvateľských mien, adjektív k nim a pod.

Tab. č. 2 – Súhrnná charakteristika telefonických otázok

naní, mláďat, pomenúvania predajní (*Raciola*), výrobkov, podnikov, súhrnného označovania rodinných príslušníkov. Váhanie býva najmä pri tvorení ženských priezvisk. Ide vlastne o dva druhy problémov: a) o tvorenie ženských priezvisk k domácim priezviskám s vkladnou samohláskou *-e-*, *-o-*, b) o tvorenie cudzích ženských priezvisk. Pri tvorení ženských priezvisk k priezviskám s vkladným *-e-*, *-o-* okrem jazykového hľadiska (pocit'ovanie/nepocit'ovanie živej súvislosti s apelatívami) rozhoduje rodinný úzus, teda zaužívaná podoba priezviska ostatných príslušníčok danej rodiny.

Spytujúcich sa zaujíma aj etymológia a pravopis menej známych zeme-
pisných názvov a tvorenie adjektív k nim. Časté sú aj terminologické otázky,
kde prevažuje tvorba a ustáľovanie nových termínov, príp. posudzovanie
terminologickej platnosti niektorých názvov.

Záujem je aj o výklad významu jednotlivých slov, o štylistické hodnotenie výrazov, o posudzovanie vhodnosti ich výberu v jednotlivých typoch textov, o hodnotenie výrazov, resp. slovných spojení na osi spisovnosť/nespisovnosť alebo z hľadiska ich aktívneho a pasívneho využívania, ako aj o problematiku synonym.

Syntaxe sa týka menej otázok. Ide najmä o výber a používanie spojok a predložiek *na, pre, u, pri, k*, o ich spájateľnosť, o zisťovanie slovesnej väzby a o zhodu podmetu s prísudkom.

Zvýšil sa aj záujem o zvukovú stránku jazyka. Najčastejšie otázky sa týkajú výslovnosti prevzatých slov, cudzích vlastných mien, výslovnosti *l'*, slabík *de, te, ne, le*, ako aj v súčasnosti rozkolísanej výslovnosti niektorých domácich substantív.

Len minimum otázok sa týka frazeológie, najmä prekladu frazeologizmov do slovenčiny a zo slovenčiny.

Menšiu skupinu tvoria jazykové otázky, ktoré sa nedajú zaradiť ani do jednej z predchádzajúcich skupín. Ide napr. o správne poradie titulov, o grafickú úpravu textov, najmä o písanie jednoslabičných predložiek na konci riadka, o informácie o jazykových príručkách, o frekvenciu slov alebo hlások v slovenčine. Do tejto skupiny zaradíme aj reakcie na jazykové príspevky odvyšielané v Dobrom ráne alebo uverejnené v dennej tlači, ako aj pripomienky k jazykovej úrovni rozmanitých textov. Ich autori sa (zväčša kriticky) vyslovujú k úrovni textov publikácií, reklamných textov, k jazykovej úrovni prejavov rozhlasových a televíznych hlásateľov a moderátorov. Často prikladajú, resp. reprodukujú text, ktorý je predmetom kritiky. Otázky súvisiace s lúštením krížoviek a s uzatváraním jazykových stávk na pracovisku sú len sporadické. (Súhrnnú charakteristiku listov uvádza tabuľka č. 1 a súhrnnú charakteristiku telefonických otázok tabuľka č. 2.)

Z á v e r. Na jazykovú poradňu sa zhruba rovnakou mierou obracajú rozmanité inštitúcie i jednotlivci. Kým listy inštitúcií sú zamerané na tvorbu a ustáľovanie terminológie či na preklady inojazyčných termínov do slovenčiny, listy a otázky jednotlivcov sa týkajú konkrétnych problémov zo všetkých jazykových rovin. O konzultácie majú najväčší záujem profesionálni, tvoriví používatelia jazyka. Zaujímajú sa o jednotlivé čiastkové problémy, o tvorbu a ustáľovanie termínov, o potvrdenie správnosti vlastného riešenia, príp. upozorňujú na nejednotné riešenie v dostupných jazykových príručkách. Jadro otázok predstavujú tie jazykové javy, ktorých riešenie možno nájsť v normatívnych príručkách. To znamená, že v budúcnosti bude treba na všetkých typoch škôl venovať väčšiu pozornosť práci s textom, poznaniu základných jazykových príručiek, ako aj kultivovaniu jazykového prejavu vôbec.

LITERATÚRA

DORULA, J.: Z listovej jazykovej poradne. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiál z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 268–271.

HEGEROVÁ, K.: O telefonickzej jazykovej poradni. Kultúra slova, 22, 1988, s. 21–24.

HORECKÝ, J.: Základné pojmy jazykovej komunikácie. Referát na konferencii Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Smolenice 23. 5.–25. 5. 1988.

KOČIŠ, F.: Teória a prax jazykovej kultúry. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiál z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 145–163.

POVAŽAJ, M.: Z telefonickzej jazykovej poradne. Kultúra slova, 8, 1974, s. 80–84.

POVAŽAJ, M.: Problémy regulácie výberu rodných mien. In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickzej konferencie (6.–8. mája 1987 v Smoleniciach). Zostavil M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989, s. 141–146.

Jazyková prax v technických profesiách

SIBYLA MISLOVIČOVÁ

Cieľom tohto príspevku je analýza časti jazykovej praxe technicky vzdelaných používateľov jazyka. Rozhodli sme sa skúmať používanie jazyka v profesií, v ktorej sa stretávajú technické vedy so spoločenskými, a vybrali sme si skupinu architektov projektujúcich stavby kultúry a obnovu pamiatok. Materiál sme získali excerpciou architektonických štúdií a projektov uverejňovaných v Informačnom bulletine Projektového ústavu kultúry (PÚK) v rokoch 1975–1988. Napriek tomu, že ide o odborné písané texty, predpokladáme, že skúmaný materiál nám veľa napovie i o tom, aká je ústna komunikácia v tejto úzko vymedzenej profesionálnej sfére. Informačný bulletin je určený najmä na internú potrebu PÚK a pracovísk podobného profesionálneho zamerania a to znamená, že autori aj adresáti sú z toho istého odboru a môžu preto komunikovať písomne približne s takým výrazovým aparátom, aký používajú pri ústnej komunikácii. Nezanedbateľný je aj fakt, že štúdie a projekty sa (podľa informácie) zo strany redakcie upravujú minimálne.

Výber jazykových prostriedkov v odbornom texte je motivovaný potrebou bezporuchovej komunikácie (I. Masár, 1986). Autorom (komunikantom) ide o sprostredkovanie informácií takou formou, aká je typická a bežná v ich komunikačnej sfére. A keďže v každej komunikačnej sfére je vzťah k jazyku a štýlu špecifický, pokúsime sa naznačiť, čo charakterizuje komunikáciu v sledovanej sociálnej skupine.

Autori štúdií predstavujú svoje autorstvo autorským plurálom len zriedkavo: *Napojenie vonkajších rozvodov uvažujeme na ul. Slovenskú; Na úrovni prízemlia lokalizujeme diferencovanú reštauračnú vybavenosť; Priestor sme formulovali architektúrou do námestia; uprednostňujú skôr neosobné konštrukcie: Nákupná funkcia a funkcia služieb sa vyjadrí presklenými plochami výkladov; kde sa v zrekonštruovanej budove uvažuje so vstupným vybavením pre návštevníkov...; architektonický výraz objektu sa koncipuje v zásadách priblíženia jeho výrazových prostriedkov charakteru vidieckej zástavby. Najčastejšie uplatňujú formulácie, ktoré sú v iných komunikačných oblastiach nezvyčajné a zatláčajú autor-skosť textu do pozadia, takže vyvolávajú dojem anonymnosti textu a perso-nifikujú samotné dielo: návrh uvažuje s vybudovaním...; návrh architektoni-zuje uličné fasády; novú zeleň uvažuje štúdia v navrhovaných priestoroch ako nízku; návrh predpokladá ich dôslednú konverzáciu.*

Pre odborné vyjadrovanie je príznačný vysoký stupeň preberania výrazo-vých prostriedkov z iných jazykov, najmä internacionálnych pomenovaní a odborných termínov. Ťažko určiť, do akej miery používajú autori odborných textov internacionálne slová funkčne – čiže oprávnene. Často si totiž neu-vedomujú fakt, že kultivovanosť vo sfére dorozumievania v oblasti vedy a techniky predpokladá predovšetkým primeranosť, optimálnu proporciu medzi domácimi a internacionálnymi prostriedkami, aby sa zabezpečila efektívnosť komunikácie (K. Buzássyová, 1986). Pokusná sociolingvistická anketa uskutočnená začiatkom roku 1989 nám naznačila, že reprezentanti technik-kých profesií zaujímajú kladný postoj k preberaniu cudzích slov, zároveň si však uvedomujú potrebu regulovať množstvo prevzatých slov v slovnej zásobe slovenčiny. Napriek tomuto postoju je jazyková prax iná. Autori odborných textov podliehajú silnému tlaku internacionalizácie a prehŕstujú svoj prejav cudzími výrazmi. Proces internacionalizácie vytvára napätie medzi dvojicami domáci – internacionálny prostriedok. Jeho výsledkom je úplná synonymia, prípadne synonymia so stylistickou diferenciáciou (porov. K. Buzássyová – J. Bosák, 1984), pričom autori odborných textov zväčša uprednostňujú internacionálny prostriedok pred domácim a tak porušujú rovnováhu v prospech cudzích výrazov, napr. *stimulovať* namiesto *podnecovať*, *saturovať* namiesto *uspokojovať*, *evokovať*, *adekvátny*, *intaktný*, *sekundárny*, *segregácia*, *reanimácia*, *revitalizácia*, hoci v slovenčine fungujú aj ich plnohodnotné domáce ekviva-lenty. Niektoré dvojice typu domáce – cudzie slovo používajú variantne: *fortifikačný* i *pevnostný*, *substancia* i *hmota* a podobne. Pre preberanie a používanie cudzích slov platí zásada, že menej je niekedy viac. Dokazuje to i veta *Parter novostavby prezentuje Trenčín ako mesto módy, súčasne saturuje absentujúce funkcie v tejto časti mesta*. Nazdávame sa, že slová *parter*, *pre-zentovať*, *saturovať*, *absentujúci* mohol autor nahradiť ich domácimi náprotivkami.

Na druhej strane však vzhľadom na odborný charakter skúmaných textov

nemôžeme negatívne hodnotiť časté používanie prevzatých odborných termínov z daného odboru ako napr. *solitér, kamer, arkier, akropola, rizalit, festón, lapidarium, pilaster, sedília, supraporta, mobiliár* a pod. Tieto termíny nemajú domáci náprotivok a v slovenčine sa vyjadrujú opisom.

Vysoká miera odbornosti vyvoláva u niektorých autorov úsilie vybočiť z úzkeho rámca odborného prejavu, oživiť text prvkami z iných komunikačných sfér, napr. štylizáciami s príznakom hovorovosti, prípadne publicistickými prvkami a pod.: *Myšlienka založenia galérie mala dlhú históriu; Holand'ania proti vode od nepamäti bojujú, ale s ňou aj priateľ'sky nažívajú; viedli investora ruka v ruke k tomu...*

Ten istý cieľ sledujú autori používaním metaforických, obrazných spojení, ktoré nadľahčujú text a dodávajú mu punc individuálneho prístupu. Sú to najmä vyjadrenia „na hudobnú tému”: *aby vznikla harmónia s funkciou, navrhovaným interiérom, historickou podstatou budovy...; členenie fasád vychádza z rytmu historickej zástavby...; ale časté sú i obrazné pomenovania z iných oblastí: Srdce komplexu budov tvorí nahrávacie štúdio...; v organizme mesta...; lastúra obrastená architektúrou Amsterdamu...; ako aj oživujúco pôsobiace personifikácie: Dekoratívny slohový aparát prešiel z fasád aj do interiérov...; Komorná mierka historickej zástavby súperí s dimenziami architektúr... a pod.*

Smerovanie k neformálnej odbornosti má niekedy aj opačný účinok. Častým opakovaním tých istých pomenovaní sa ich obraznosť prestáva pociťovať, lexikalizujú sa. Pomenovania prestávajú plniť svoju funkciu a stávajú sa z nich kliše (J. Kociská, 1984): *celok, ktorý svojou realizáciou zapustil trvalé korene v organizme centrálnej mestskej zóny; zdroj potravy tela i ducha; podobne prehnané zoficiálnovanie textu často ústi do umeleckých formulácií: čo malo za následok odsun plánovanej investície; sa javí ako optimálny pre nenarušenie jaskynnej mikroklimy; úprava strechy bola predmetom podrobného šetrenia po stránke denného osvetlenia a izolácie vnútroblokového priestoru, ako aj po stránke akustickej.*

Výraznou črtou jazykového prejavu v skúmanej profesionálnej komunikačnej sfére je uplatňovanie dynamických tendencií pri výbere jazykových prostriedkov (porov. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989), t. j. uprednostňovanie nových prostriedkov vznikajúcich podľa produktívnych slovo-tvorných typov.

V oblasti substantív je mimoriadne produktívna skupina deverbatív vznikajúcich bezpríponovým tvorením, napr. *miesto prierzazu, po zábere dvora Datasystému, hlavné výtrysky vodných prúdov, s bronzovým nástrekom*. Substantíva tohto typu úspešne konkurujú ostatným slovo-tvorným typom s rovnakým kategoriálnym významom, t. j. *miesto prerazenia, po zabratí* a pod.

Expanzívne je aj tvorenie názvov procesov s príponou *-nie*, napr. *zatraktívnenie partneru, zokruhovanie priestoru, možnosti zobytnovania centier našich miest, možnosti sprevádzkovania nášho prírodného bohatstva; produktívne*

sú aj bezpredponové substantíva s príponou *-nie* odvodené od slovies. V skúmanej odbornej komunikačnej sfére sa používajú na vyjadrenie významu miesta: *varianty sedenia*, *podiel bývania v historickom jadre*, *optimálny počet bývania*. Frekventované sú aj deadjektívne názvy stavu, resp. vlastnosti s príponou *-ost'*, napr. *odumretosť jadra*, *optimálnosť zabývanosti*, *trojlodnosť prízemí*, *dvojpodlažnosť kaplnky*, *slohotvornosť priestorov*.

Tieto typy substantívnych vyjadrení sú mimoriadne informačne nasýtené, čo dokazujú ich sémantické parafrázy, preto v texte pôsobia, resp. fungujú ako kondenzátory.

O produktivnosti skladania ako slovotvorného postupu nás presvedča bohatý výskyt zložených podstatných mien: *pórorošť*, *vnútroblok*, *rezopohl'ad*, *medzipodesta*, *speleomiestnosť*, ktoré väčšinou fungujú ako termíny v úzko vymedzenej komunikačnej sfére.

Hovorili sme už o kondenzačných tendenciách pri výbere jazykových prostriedkov v odbornej komunikácii, musíme preto spomenúť i opačné tendencie, ktoré sa prejavujú v úsilí maximálne špecifikovať, spresniť pomenovanie, najmä pri tvorení dvoj- a viacslovných pomenovaní typu adjektívum + substantívum. Adjektíva v nich plnia funkciu spresňujúceho prívlastku. Takéto spojenia majú v danej komunikačnej sfére štatút terminologického vyjadrenia a dávajú textu črty odbornosti. Sú to pomenovania ako *odpočinková lavička*, *amfiteatrálne sedenie*, *svažitý prechod*, *šijová priekopa*, *hmotová skladba* atď.

V oblasti adjektív sledujeme v skúmaných textoch dopĺňanie slovotvorných typov, vznik nových adjektív, najmä zložených: *nadštandardné vybavenie*, *tvoroplastická syntéza*, *sklotextilové steny*; produktívne sú i adjektivizované prídavia: *prefasádovaný*, *predekorovaný*, *preriešený*, v ktorých predpona *pre-* vyjadruje, že ide o zmenu (fasády, dekorácie, riešenia); sledujeme i paralelný výskyt adjektív s príponami *-ný/-ový*: *rozptýlný* aj *rozptyľový priestor*, *prieskumný* aj *prieskumové práce*.

Jedným z prejavov ekonomizácie vyjadrovania je používanie produktívnych desubstantívnych adjektív s príponou *-ový*, ktoré vznikajú na pozadí substantívnych spojení, prípadne sú skondenzovaným produktom viac či menej rozvitej vety: *sedadlová kapacita* (kapacita sedadiel), *materiálová jednoduchosť* (jednoduchosť vo výbere materiálu), podobne *interiérové vybavenie*, *ulicová zástavba* (dosiaľ sa v slovníkoch uvádzalo iba prídavné meno *uličný*). Bezporuchové dosiahnutie komunikačného cieľa je však možné len pri dodržaní hraníc možností využívania takýchto kondenzovaných foriem (H. Satkiewicz, 1971).

Zo slovies sú v textoch z oblasti architektúry frekventované slová s internacionálnym základom s pritvorenými perfektivizujúcimi predponami (utvárajúcimi dokonavý vid; K. Buzássyová, 1984) ako *vyerodovať*, *nainštalovať*, *zrealizovať*, *vygradovať* a pod. Časté sú i slovesá s významom „urobiť“

takým, stávať sa takým, ako vyjadruje adjektívum v základe": *zatrávniť, zaktívniť, zatraktívniť*. Predponové podoby slovies s internacionálnym základom znamenajú vyšší stupeň ich prispôsobenia a začlenenia sa do domácej slovnej zásoby tým, že odstraňujú obojvidovosť (*inštalovať*) ako istú anomáliu.

V skúmanej profesionálnej sfére sa uplatňujú aj novšie príslovky: *sú bohato interiérovito vybavené, sa rieši monofunkčne, konzolovito vstupuje do priestoru, klasicistne upravený* (v neutrálnych prejavoch sa uprednostňuje príslovka *klasicisticky*, ktorá sa uvádza aj v slovníkoch).

Využívanie dynamických jazykových prostriedkov a slovotvorných postupov v jazykovej praxi architektov je podmienené cieľom podávať informácie najmä ekonomicky a racionálne a zároveň s určitou výrazovou pôsobivosťou. Proti tomuto smerovaniu pôsobia niektoré multiverbizované pomenovania prenikajúce do profesionálnej komunikácie najmä prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov, ako aj vplyvom komunikácie v administratíve. Formulácie ako *spočívajúci v odstránení druhotných rušivých zásahov znehodnocujúceho charakteru, objekt je v stave počiatočného schátravania, realizácia prebiehala v sprievode rôznych ťažkostí* kultivovanosť jazykového prejavu nezvyšujú.

Z jazykových nedostatkov, ktoré sa sporadicky v skúmaných architektonických štúdiách a projektoch vyskytli, spomenieme používanie nespisovných výrazov a slovných spojení ako *závada, špecifičnosť, ochoza, kukátko, posilovňa, tvorčia činnosť, vzrastlé stromy, vzniklé počiny, dvere prevedené v červenej koži, poriadat' podujatia*; ďalej morfológické chyby ako *prvá varianta* namiesto *prvý variant*; nevhodný výber formálne a významovo blízkych, no predsa rozdielnych slov, napr. *správna názomá orientácia na výraz i charakter objektov*, namiesto *názorová orientácia*, nedostatočné rozlíšenie významu prídavných mien *zachovaný, zachovalý* v spojeniach *zachovalé múry a zachované múry*; časté inverzie adjektívneho prívlastku: *prízemie je venované úseku výrobnému, zo strany západnej, s horizontálnymi lemmami fabiónovými*.

Azda najvýraznejším nedostatkom je rozkolísanosť v oblasti používania slovesných a substantívnych väzieb. Sú to chyby vznikajúce krížením slovesných väzieb: *s kvetinárstvom sa na námestí neuvažovalo* (malo by byť *nerátalo* alebo *o kvetinárstve sa neuvažovalo*), ale najmä až zarážajúce omyly pri používaní predložiek: *postupne prechádza v chodník, má vyzniť v súlad dokonalého divadelného prostredia* (správne *do chodníka, do súladu*), *v poschodí možno umiestniť byt* (správne *na poschodí*), *konštrukčný systém u navrhovaného projektu* (správne *systém navrhovaného projektu*), *k ďalšiemu spracovaniu* (správne *na ďalšie*) atď.

Skúmaný materiál je mozaikou príspevkov s príbuznou problematikou so špecifickými výrazovými prostriedkami a výstavbovými postupmi. Faktorom, ktorý pôsobí zjednocujúco, je príslušnosť autorov príspevkov k tomu istému komunikačnému spoločenstvu, ich podobná sociálna charakteristika (hlavne

vzdelanie, pracovné zaradenie, miesto bydliska). Kvantita a kvalita vyjadrovacích prostriedkov závisí vo veľkej miere od témy štúdie, ako aj od osobných sklonov a naturelu autora textu.

Pre skúmaný text ako celok je príznačná vysoká miera odbornosti, terminologizácie, tendencia k ekonomizácii a k internacionalizácii, akceptovanie dynamických javov pri tvorení nových pomenovaní, ale aj skutočnosť, že autori textov tvoria komunikačné spoločenstvo s aktívnym, uvedomelým prístupom k otázkam jazykovej kultúry a k otázkam jazyka vo všeobecnosti.

Téma našej práce prirodzene predpokladá ďalší výskum s využitím rôznych sociolingvistických metód. Z doterajšieho pozorovania sa nám ukazuje všeobecnejší záver: kultúra ako objekt práce architektov je v symbióze s kultúrnosťou ich špecifického jazykového prejavu.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K.: Spoločenská podmienenosť chápania kultivovaného jazykového prejavu. In: jazyková politika a jazyková kultúra. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 176–184.

BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava, JÚLŠ SAV 1984, s. 107–115.

Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

KOCISKÁ, J.: Zdroj dynamiky publicistických pomenovaní a prostriedky ich tvorenia. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 164–167.

MASÁR, I.: O vzťahu jazykovej kultúry a terminológie. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 282–287.

SATKIEWICZ, J.: Przejawy tendencji do skrótu. In: Kultura języka polskiego. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1971, s. 85–99.

Názvy cudzích literárnych diel v slovenčine

LADISLAV DVONČ

Vo vydavateľstve Obzor vyšla r. 1989 rozsiahla *Encyklopédia literárnych diel* (spracoval kolektív autorov, zostavovateľ L. Knížek, Obzor 1989, 864 s.). Encyklopédia obsahuje heslá venované vybraným dielam z národných literatúr od staroveku až po dnešok. Pri ich výbere rozhodujúcim faktorom bola literárna hodnota a spoločenská funkcia diela. Z praktických príčin encyklopédia neobsahuje heslá spracávajúce diela slovenskej a českej literatúry. O spôsobe spracovania encyklopédie sa dozvedáme v pokynoch pre používateľ'ov. Heslá sú radené abecedne podľa názvu literárneho diela. Pri rovnakom názve sú usporiadané chronologicky. Záhľavie obsahuje názov hesla, t. j. názov literárneho diela v slovenčine podľa posledného slovenského vydania, resp. preklad originálneho názvu, keď dielo v slovenčine nevyšlo. V zátvorkách je uvedený pôvodný názov, potom nasledujú ďalšie údaje literárnej povahy (o literárnom druhu, meno spisovateľa s uvedením jeho národnosti) a bibliografické údaje, t. j. rok vzniku alebo vydania originálu a roky prvého a posledného vydania v slovenčine aj v češtine s uvedením odlišných názvov, pod akými dielo u nás vyšlo.

Pri výbere diel z inonárodných literatúr (okrem diel z českej literatúry) do tejto encyklopédie rozhodujúcim faktorom, ako sme uviedli, je literárna hodnota a spoločenská funkcia diela. Toto vymedzenie, hoci sa môže zdať presné a spoľahlivé, nie je nejako jednoznačné, čo nakoniec vidieť zo zaradenia alebo nezaradenia niektorých diel, ktoré vyšli v preklade v slovenčine. početné preklady do slovenčiny vyšli najmä v známej edícii SPKK (*Spoločnosť priateľ'ov klasických kníh*, neskôr *Spoločnosť priateľ'ov krásnych kníh*). Mnohé z nich, aj keď nemali nejaký väčší čitateľ'ský ohlas, sa tu uvádzajú, napr. román finskeho spisovateľa V. Linna *Neznámy vojak*, zato niektoré iné diela, ktoré boli z hľadiska čitateľ'ského záujmu úspešnejšie, tu nenájde, napr. preklad románu N. Balchina *Sám sebe katom* (názov *Sám sebe katom* sa stal veľmi populárny a pri rozličných príležitostiach sa používal alebo sa parafrázoval). Z diel A. J. Cronina sa uvádzajú romány *Citadela*, *Klobučníkov hrad*, *Labutí kaštieľ* a *Zelené roky*, neuvádza sa román *Kľúče od kráľ'ovstva*, ktorý tiež vyšiel v SPKK, takže možno predpokladať, že je u nás známejší ako niektoré z iných jeho diel, ktoré u nás vyšli. Z diel A. Mauroisa spomína sa dielo *Dve lásky Philippa Marcenata* a ďalej dielo *Olympio alebo život Victora Huga*, nespomína sa také známe dielo tohto spisovateľa, akým je román *Rodinný kruh*, ktorý vyšiel v slovenskom preklade už r. 1935. Zo španielskych spisovateľ'ov sa sem nedostal V. B. Ibañez, hoci v slovenčine vyšli napr. r. 1949 jeho *Prekliate zeme* alebo napr. r. 1963 jeho román *Víno z Jerezu*. Známy škótsky spisovateľ A. C. Doyle sa do publikácie dostal

dielom *Pes baskervillský*, ale taká známa spisovateľka, akou je autorka detektívok A. Christieová, sa už sem nedostala. Neuvádza sa ani autor takého svetového mena, ako je Hitchcock so svojimi horormi (v slovenčine napr. r. 1969 *Moje najmilšie strašidlá*). Nazdávame sa, že už v tomto vydaní, ale predovšetkým v ďalšom vydaní, ktoré podľa nás nedá na seba dlho čakať, by sa mali viac uvádzať diela, ktoré vyšli v slovenskom preklade a ktoré aj vyhovujú kritériám určeným tejto encyklopédii na zaradenie inojazyčného diela.

V predchádzajúcich našich poznámkach ide o literárnovedné otázky. Nás *Encyklopédia literárnych diel* zaujíma predovšetkým z jazykového hľadiska. Táto encyklopédia predstavuje abecedne usporiadaný zoznam názvov inonárodných literárnych diel. Názvy literárnych diel predstavujú jednu skupinu v rámci tzv. ideoným ako vlastných mien javu duchovnej kultúry, napr. obrazu, literárneho diela, hudobnej skladby (Majtán, M.: Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 157). Encyklopédia literárnych diel je takto neobyčajne cennou pomôckou pri štúdiu jednej časti vlastných mien ako pomenovaní osobitného druhu. Vynára sa tu viacero problémov, ktoré si zreteľnejšie uvedomujeme práve pri štúdiu *Encyklopédie literárnych diel*, ktorej sa tu dotýkame.

Na prvom mieste je to vzťah pôvodného názvu inonárodného diela a názvu diela v slovenčine. Čo sa týka diel, ktoré vyšli v preklade v slovenčine, je tu dvojaký stav. Zväčša ide o preklady, niekedy však aj o slovenské názvy, ktoré vždy nezodpovedajú originálnemu názvu, ale sú istou úpravou. Napr. známy román E. Hemingwaya *A Forewell to Arms* vyšiel r. 1964 a 1973 pod názvom *Zbohom zbraniam*, ale r. 1948 pod názvom *Sbohom, armáda*, a to zrejme pod vplyvom českého prekladu *Sbohem, armádo* z r. 1931. Slávny román V. Huga *Notre-Dame de Paris* vyšiel v slovenčine jednak pod názvom *Chrám Matky Božej v Paríži* (tento názov možno pokladať za preklad), ale aj pod názvom *Zvonár u Matky Božej*, ktorý sa už odchyľuje od pôvodného názvu, ako aj od slovenského názvu *Chrám Matky Božej v Paríži* (v češtine *Chrám Panny Marie v Paříži*). Niekedy sa z pôvodného názvu zachováva iba časť, ak ide o dvojitý názov. Napr. román N. V. Gogol'a *Miortvyje duši ili Pochoždenija Čičikova* vyšiel v slovenčine pod názvom *Mŕtve duše*, ktorý zodpovedá prvej časti pôvodného názvu. V češtine vyšiel r. 1981 pod názvom *Dobrodružství Čičikova aneb Mrtvé duše*, v ktorom sa zachovávajú obidve časti pôvodného názvu, ale so zmeneným poradím, takže tiež nejde o presný ekvivalent pôvodného názvu. Román *Légende et les Aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs* sa v encyklopédii uvádza pod slovenským názvom *Legenda a hrdinské, veselé a slávne dobrodružstvá Ulenspiegla a Lammy Goedzaka vo Flámsku a inde*. Vyšiel u nás aj pod kratším názvom *Legenda o Ulenspieglovi*, v češtine pod názvom *Hrdinné, veselé i slavné příhody Thylberta Ulenspiegla*

a *Lamma Goedzaka ve Flandřích a jinde*, pod názvom *Thyl Ulenspiegel*, ako aj pod názvom *Eušpígl a jeho čtveráctví* ako úplne voľnou obmenou pôvodného názvu. Obmeny a úpravy v prekladoch môžu byť motivované rozličným spôsobom, napr. komerčne (aby bol názov „údernejší“, „pôsobilivejší“), môže ísť o ohľad na vek čitateľa (pre mladších čitateľov sú vhodnejšie krátke a výstižné názvy) atď.

Uviedli sme už isté rozdiely medzi názvami inojazyčných diel v slovenčine a češtine. Zdá sa, že v češtine sa názvy viac odchyľujú od pôvodných názvov, že sa tu prejavuje tendencia nepridržiavať sa presne pôvodných názvov. Napr. román *Brugges-la-Morte* vyšiel v slovenčine pod názvom *Mŕtve Bruggy*, v češtine ako *Mŕtve město*, román *Casas muertas* v slovenčine ako *Mŕtve domy*, v češtine *Mŕtve a živé město*, čo už je značná odchýlka od pôvodiny, román *Die Toten bleiben jung* má v slovenčine názov *Mŕtvi zostávajú mladí*, v češtine však *Mŕtvi nestárnou*, román K. Hamsuna *Markens grøde* má v slovenčine názov *Požehnanie zeme*, v češtine *Matka země* atď.

V *Encyklopédii literárných diel* sa niekedy uvádza slovenský názov, ktorý zodpovedá originálu, nespomína sa ďalší názov, ktorý sa od pôvodiny odchyľuje. Napr. román P. Veselinoviča *Hajduk Stanko* sa uvádza pod týmto názvom, hoci r. 1940 vyšiel pod názvom *Zbojník Stanko*.

Pri názvoch diel, ktoré v slovenčine nevyšli, ide o slovenské názvy, ktoré utvorili autori hesiel. Ak však takéto diela v slovenčine vyjdú, nemusia sa tieto názvy zachovať, prekladateľ diela môže voľiť iný názov alebo obmenu názvu. K niektorým názvom, ktoré sa tu uvádzajú, bolo by možné uviesť pripomienky z hľadiska jazykovej správnosti. Uvádza sa napr. názov *Mlynár z Angibault* ako preklad francúzskeho názvu *Le Meunier d'Angibault*. Názov *Angibault* sa tu nesklonuje, čo odporuje charakteru slovenčiny ako jazyka so silno rozvinutou flexiou. Správnejšia by bola podoba *Mlynár z Angibaultu*. So zaujímavou situáciou sa stretávame pri názve románu *My Antonia* a slovenského ekvivalentu *Moja Antonia*. Antonia, ako sa tu hovorí, je české dievča v Nebraske, kde autorka vyrastala medzi európskymi prisťahovalcami. Znak nad A, ako sa tu tiež píše, nie je dĺžeň, ale akcent, ktorý má naznačiť český prízvuk na prvej slabike. V češtine vyšlo toto dielo pod názvom *Naše Tonička* a *Moje Antonie*. V slovenčine by sa tu mala správne použiť podoba *Antónia* s dlhým ó, nie *Antonia*. Tak by to malo byť aj pri vydaní tohto diela v slovenčine. Názvy literárných diel musia vyhovovať z hľadiska jazykovej správnosti (ak len nejde o funkčne využitú chybu). Máme doložené aj také prípady, že dielo má najprv v slovenčine jazykovo nesprávnu podobu, ale v ďalšom vydaní je názov upravený. Napr. román rumunského spisovateľa M. Sadoveana *Baltagul* vyšiel najprv pod názvom *Horalka*, potom pod názvom *Vrchárka*, ktorý je jedine správny (slovenský názov nie je ekvivalentom originálu).

Na tomto mieste nemožno hovoriť o všetkých problémoch, ktoré sa týkajú názvov cudzích literárných diel a ich ekvivalentov v slovenčine. Chceli

sme len upozorniť, že *Encyklopédia literárnych diel*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Obzor, predstavuje cennú pomôcku pri štúdiu názvov literárnych diel ako osobitnej skupiny vlastných mien.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Väzenstvo

V našej slovnej zásobe je veľa podstatných mien utvorených príponou *-stvo* a jej variantmi. Tvoria významovo nerovnorodú vrstvu slovnej zásoby, v ktorej sa celkom zreteľne vydeľujú viaceré skupiny, napr. hromadné názvy (*svalstvo, rastlínstvo, obyvateľstvo, časopisectvo*), názvy vlastností (*siláctvo, lajdáctvo, dobráctvo*), názvy odborov činnosti (*stavebníctvo, výstavníctvo, záhradníctvo*), názvy miesta (*lahôdkárstvo*; to je prípad sekundárnej konkretizácie pôvodom abstraktného názvu – pozri *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, 1989, s. 47 –, keďže *lahôdkárstvo* znamená pôvodne výrobu lahôdok) a ďalšie rozličné názvy. Najfrekvencovanejšie slová s príponou *-stvo* patria do jadra slovnej zásoby používateľov slovenčiny. Okrem jednoduchého pravidelného odvodzovania práve to často dovoľuje pri lexikografickom spracovaní prihniezdovať ich k východiskovému slovu derivačného reťazca bez opisu významu (pozri napr. v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* heslo *udavačstvo*). Podstatné mená s príponou *-stvo* sa tvoria na vyšších stupňoch odvodzovania, v odvodzovacích reťazcoch obsadzujú teda koncovú pozíciu. Lexikografické príručky, napr. *Slovník slovenského jazyka* (ďalej SSJ), či *Krátky slovník slovenského jazyka* (ďalej KSSJ), neuvádzajú pri každom hesle všetky deriváty – nezaznamenávajú ani veľmi zriedkavé, ani potenciálne deriváty. Kompletnosť slovotvorného hniezda (či derivačného reťazca) v slovníku závisí teda od frekvencie derivátov a od ich skutočnej existencie v reči.

Východiskové slovo *väzenstvo* sa v našich slovníkoch neuvádza. SSJ a KSSJ zaznamenávajú pri hesle *vázeň* prechýlenú podobu *väzenka* a prídavné meno *väzenský*. SSJ zaznačuje pri hesle *väzenie* prídavné meno *väzenský*, v KSSJ sa k heslu *väzenie* neprihniezdzuva nijaká odvodenina. To je verný odraz situácie v slovníkovej kartotéke, kde dosiaľ niet dokladu na slovo

väzenstvo. Ako potenciálny systémový prvok sa však toto slovo pohotovo vnieslo do reči pri opisovaní situácie väzňov a vo väzniciach koncom minulého a začiatkom tohto roka. Z dennej tlače uvádzame naň tieto doklady:

Tlačová konferencia v NVÚ v Trnave a Leopoldove, ktorá sa uskutočnila 20. februára 1990, umožnila novinárom azda prvýkrát prezrieť si priamo na mieste situáciu. To bol prvý krok k odtabuizovaniu *väzenstva*. – Tendencie k utajovaniu skutočností okolo *väzenstva* vyvolali najrôznejšie skreslené predstavy o živote odsúdených i členov nápravnovýchovných zborov. (Čas, 5. 3. 1990, č. 52, s. 4)

Z dokladov je jasné, že neologizmus *väzenstvo* sa tu nepoužil vo významе „väzni“ (porov. *učiteľ'stvo* „učitelia“, *žiactvo* „žiaci“ a i.), no jasné je aj to, že sa nedá zatriediť ani do jednej skupiny podstatných mien s príponou *-stvo*, ktoré sme uviedli na začiatku. V uvedenom kontexte slovo *väzenstvo* nie je hromadné meno, názov vlastnosti, názov odboru činnosti ani názov miesta. Patrí medzi podstatné mená s príponou *-stvo*, ktoré označujú nejakú inštitúciu alebo sústavu, ako sú povedzme substantíva *súdnicтво* (súdna sústava), *školsťvo* (školský systém, školské zariadenia), *zdravotníctvo* (komplex inštitúcií starajúcich sa o zdravie), *veliteľ'stvo* (úrad, inštitúcia veliteľa a jeho štábu). Podľa toho treba slovu *väzenstvo* prisúdiť význam „inštitúcia starajúca sa o väzňov a väznice“, význam „väzni“ zostáva potenciálnym významom, ktorý sa v jazykovej praxi nerealizuje.

Pri legikografickom spracovaní slova *väzenstvo* možno uvažovať o prihniedzovaní k heslám *väzeň* alebo *väzenie* na základe toho, že pri druhostupňových až tret'ostupňových derivátoch „sa často udržiava motivačný vzťah nielen k bezprostrednému základu odvodzovania, ale aj k slovám, ktoré sú základovými slovami predchádzajúcich derivačných krokov“ (Bosák, J. – Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy, 1985, s. 85). Teoretickému sporu, či slovo *väzenstvo* prihniedzovať k slovu *väzeň* alebo *väzenie* (pri obidvoch heslách sa totiž zaznamenáva adjektívum *väzenský* ako bezprostredné východisko na odvodenie substantíva s príponou *-stvo*; pravda, motivačný vzťah *väzenie* – *väzenstvo* je značne oslabený), sa možno vyhnúť tak, že sa heslo *väzenstvo* uvedie samostatne. Podobne sú v KSSJ uvedené heslá *súdnicťvo*, *veliteľ'stvo*, *výstavníctvo* a i. Signalizuje sa tým miera osamostatnenia aj novost' derivátu.

Ivan Masár

Vzťahové prídavné meno výživový

Dvojice významovo aj formálne odlišných prídavných mien utvorených z rovnakého základu typu *plodný* – *plodový*, *hlasný* – *hlasový*, *srdečný* –

srdcový rozmnohuje v súčasnej slovenčine ďalšia dvojica výživný – výživový. Z protikladových párov, ktoré sme uviedli, je zjavné že významová a formálna odlišnosť je tu viazaná na opozíciu kvalifikačné prídavné meno s príponou *-ný* – vzťahové prídavné meno s príponou *-ový*, napr. *plodný* = tvorivý, ale *plodový* = týkajúci sa plodu (*plodová voda* a pod.), *významný* = závažný, ale *významový* = týkajúci sa významu.

Z dvojice prídavných mien *výživný* – *výživový* je doteraz bežné kvalifikačné prídavné meno s príponou *-ný*; Krátky slovník slovenského jazyka (2. vyd., 1989) uvádza pri ňom dva významy: *výživný* je 1. dôležitý z hľadiska výživy, napr. *výživná hodnota potravy*, *výživné látky*, a 2. obsahujúci výživné látky, *výdatný*, *záživný*, napr. *výživná strava*. Jeho vzťahový náprotivok s príponou *-ový* nezachytáva ani Slovník slovenského jazyka (5. zv. z r. 1965, resp. 6. z r. 1968), ani Krátky slovník slovenského jazyka a nenašli sme ho ani medzi príkladmi na dvojice alebo skupiny prídavných mien diferencovaných významovo, ktoré sa uvádzajú v kolektívnej Dynamike slovej zásoby súčasnej slovenčiny z r. 1989 na s. 290. Prídavné meno *výživový* môžeme teda oprávnené pokladať za nový prvok v slovej zásobe slovenčiny – napriek tomu, že nie sme jeho výskytom vonkoncom prekvapení a prijímame ho ako prirodzený vyjadrovací prvok, dobre plniaci úlohu vzťahového prídavného mena k základovému podstatnému menu *výživa*. Jeho vznik nás neprekvapuje ani preto, že *výživa* je dnes globálny problém, o ktorom sa veľa hovorí a píše najmä v hromadných oznamovacích prostriedkoch.

S prídavným menom *výživový* sme sa po prvý raz skutočne stretli v publicistike, v denníku Čas z 13. apríla 1990. Na s. 4 sa tu píše o sóji ako o prvku modernej racionálnej výživy, ktorého je, pravda, nedostatok. Vyskytuje sa tu v spojeniach *výživová hodnota* (sóje), *druhovú a výživovú vlastnosť* (sóje) a celkom dobre si ho vieme predstaviť aj v ďalších spojeniach, ako sú *výživový prvok*, *výživová problematika*, *výživová téma*. Vo všetkých uvedených spojeniach vyjadruje význam „vzťahujúci sa na výživu“, ktorým sa veľmi zreteľne odlišuje od paralelného kvalifikačného prídavného mena *výživný* a s jeho významom sa nekříži. Prídavné meno *výživový* je vhodným obohatením slovej zásoby súčasnej slovenčiny a môže sa v jazykových prejavoch používať v uvedenom vzťahovom význame vlastne bez akéhokoľvek štýlového obmedzenia.

Ukazuje sa, že systém prídavných mien sa v súčasnej spisovnej slovenčine stále dobudúva a že najmä dotváranie vzťahových prídavných mien k paralelným kvalifikačným prídavným menám je v našom jazyku živý proces svedčiaci nielen o dobrých slovotvorných možnostiach slovenčiny, ale zároveň aj o stálom uspokojovaní rastúcich vyjadrovacích potrieb jej používateľov.

Ján Kačala

Samizdat a samizdatová literatúra

Len postupne sa dozvedáme, koľkí autori nemohli v rokoch normalizácie publikovať svoje diela normálne a ako sa pritom rozvinula svojpomocná vydateľská prax. Autori si jednoducho sami napísali alebo inak rozmnožili viacero exemplárov a tieto exempláre potom kolovali medzi záujemcami.

Prirodzene, táto prax nebola taká jednoduchá, ako tu hovoríme, ale spoľahlivo fungovala. Dostala aj priliehavý názov – *samizdat* a *samizdatová literatúra*. Názov nevznikol u nás, ale v Sovietskom zväze, ako ukazuje jeho história. Je to značkové slovo, ktoré vzniklo napodobením skráteného názvu sovietskeho štátneho vydateľstva. Z oficiálnej podoby *Gosudarstvennoje izdatel'stvo* – *Štátne vydateľstvo* vznikla podoba *Gosizdat* a jeho napodobením aj *samizdat*. Prvá časť tohto slova vyjadruje, že vydávanie nešlo prostredníctvom štátneho zariadenia, ale že ho realizovali autori sami, vlastnými silami a prostriedkami.

V prenesenom význame sa však slovom *samizdat* neoznačuje len takéto „súkromné“ vydateľstvo, ale aj dielo vydané takýmto spôsobom. Dosvedčujú to aj spojenia s odvodeným prídavným menom *samizdatový*: *samizdatová literatúra*, *samizdatové periodikum* a pod.

Napokon treba pripomenúť, že v Sovietskom zväze jestvuje aj slovo *tamizdat*. Označuje sa ním literárne dielo, ktoré bolo vydané (často v normálnom vydateľstve) na Západe, tam za hranicami.

Ján Horecký

O slovách typu tiežturista a hurápodnikanie

O polopredponách sa v súčasnosti dosť diskutuje na stránkach odborných časopisov, napr. aj Kultúry slova. Svedčia o tom príspevky J. Horeckého (O nových slovách *ekofilm* a *ekoaktuality*. Kultúra slova, 15, 1981, s. 359–360) a Nové slová s predponou *disko-*. Kultúra slova, 16, 1982, s. 217–218) a V. Petráša (O nových slovách s časťou *narko-*. Kultúra slova, 23, 1989, s. 247–248). Spoločnou vlastnosťou polopredpón tohto typu je to, že vznikajú skondenzovaním celého prídavného mena do jeho prvej časti (napr. *ekologický* do časti *eko-*) na základe všeobecného (spoločenského alebo odborného) poznania základového slova. Táto zmena pritom neuberá na významovej priezračnosti a celkovej zrozumiteľnosti vznikajúceho pomenovania.

J. Horecký uvažuje aj o ďalšom type polopredpón. V knihe *Slovenčina v našom živote* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 61) prakticky považuje podstatné meno *šéf* za polopredponu v slovách *šéfpilot*, *šéfslekár*, *šéfdirigent*, *šéfmontér* a *šéfkuchár*. Podstatné meno *šéf* ako polopred-

pona označuje hlavného alebo vedúceho pracovníka zodpovedného v rôznych pracovných odvetviach za zverený úsek činnosti. Funkciu polopredpony však nadobúdajú aj neplnovýznamové slovné druhy, napr. častica *tiež* a citoslovce *hurá*, a to napr. v podstatných menách typu *tiežturista* a *hurápodnikanie*. Slová tohto typu si už dávnejšie všimol J. Ružička v príspevku *Poznáte huránadšenie?* (In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák – J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 174–175), pravda, nehovorí tu o polopredponách, ale iba o predponách, resp. častiach zrazenín.

Časticu *tiež* vysvetľuje Slovník slovenského jazyka (SSJ 4, 1964, s. 525) tak, že zdôrazňuje a vytýka niektorý vetný člen alebo poukazuje na rovnakosť, obdobnosť niečoho s niečím. Slová typu *tiežturista* sa v SSJ ešte neuvádzajú, no v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ, 1987, s. 461) sú už napr. slová *tiežkritika* s významom „nepravá, falošná kritika” a *tiežumelec* „nepravý umelec, umelec iba podľa mena”. Tieto slová majú zo štylistickej stránky pejoratívny charakter.

V súčasnosti v našej spoločnosti prebiehajú významné spoločensko-politické a ekomické zmeny, ktoré sprevádza kritický tón hodnotenia istých spoločenských javov, ľudí a pod. Preto sa objavujú aj nové pejoratívne slová s polopredponou *tiež*–: *Tiežturisti v obchodoch. V Žiline vchádzajú túto tiežturisti až do kancelárií v rôznych organizáciách, obchodujú aj na chodbách* (Pravda, 7. 10. 1989, s. 2). – *Trávu napríklad museli kosiť v termínoch, ktoré – podľa ich tvrdenia – nelogicky určoval jeden bývalý tiežodborník na poľnohospodárstvo* (Pravda, 11. 1. 1990, s. 3). – *Okrem Futeja tu bol zajatý aj Ján Králik, ktorý sa neskôr ako tiežodbojár stal predsedom KNV Západoslovenského kraja* (Zmena, 1990, č. 17, s. 12).

Pejoratívny príznak slov typu *tiežturista* vzniká práve spojením častice s podstatným menom, pričom celkový význam takto vzniknutého podstatného mena popiera význam základného podstatného mena. Polopredpona *tiež*– má preto opačný význam ako častica *tiež*. *Tiežturisti* nie sú turisti, ale priekupníci, *tiežodborník* nemá nič spoločné s odbornosťou, je to poloodborník alebo neodborník a *tiežodbojár* je neodbojár, ktorý sa vydáva za odbojára.

Do funkcie polopredpony sa už dostalo aj citoslovce *hurá*. V SSJ (1959, s. 541) sa jeho význam vysvetľuje ako vyjadrenie búrlivej, vzrušujúcej radosti. V KSSJ (s. 126) sa tento význam citoslovca *hurá* spresňuje takto: „vyjadrenie radosti alebo búrlivého pokriku” a pridáva sa druhý význam: nesklonné prídavné meno s významom napochytre a zle, *to je hurá robota*. Podľa nášho názoru spojenie *hurá robota* možno už zapísať aj ako jedno slovo: *hurárobota* s významom „robota urobená napochytre a zle”. Takýto (variantný) výklad významu polopredpony *hurá*– podporujú aj perojatívne slová *hurávlastenec* s významom „človek vyjadrujúci svoje vlastenectvo iba prázdnyimi rečami a heslami”, prípadne *hurávlastenectvo* ako „falošné, povrchné vlastenectvo” (SSJ, 1968, s. 39). V súčasnosti sa stretávame s ďalšími

pejoratívnymi slovami, v ktorých citoslovce *hurá* má funkciu polopredpony: sú to napr. slová *hurásystém*, ktoré sa najčastejšie používa v športovej oblasti vo význame „napochytre a zle vybudovaný systém útoku a(lebo) obrany“, *hurápodnikanie* v ekonomike vo význame „nekonceptné a zlé podnikanie“, *hurápolitika* „krátkozraká, zlá politika“.

Prvá skupina polopredpôn (*ekoaktuality*, *diskotanec*, *narkománia*, *narkomafia*) spresňuje alebo zužuje význam slova, lebo vyjadruje určitú špecializáciu. Podobnú funkciu má aj polopredpona z druhej skupiny *šéf*- v slovách *šéfkuchár* alebo *šéfpilot*. V slovách typu *tiežturista* a *hurápodnikanie* polopredpony *tiež*- a *hurá*- popierajú význam základného slova a súčasne mu dodávajú pejoratívny štylistický príznak. Výsledný význam týchto slov sa preto značne konkretizuje v kontexte, hoci základnú významovú a štylistickú orientáciu už dávajú polopredpony.

Pavol Oďaloš

Správy a posudky

Slovná zásoby slovenčiny pod „synchronno-dynamickým“ drobnohl'adom

(HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava, Veda 1989. 436 s.)

Základné zameranie tejto reprezentatívnej knižky (reprezentatívnej nielen formou, ale najmä teoretickým obsahom a výberom dokladového materiálu) je výstižne vyjadrené už v jej názve. Pojem *dynamika* tu slúži na súhrnné označenie dynamických faktorov – hybných síl, ktoré pôsobia na vývin jazyka ako celku i jeho jednotlivých podsystémov, kategórií, prostriedkov a prvkov. Autorom pritom nejde o zachytenie vývinových tendencií v širokom časovom rozpätí (z diachrónneho pohľadu), ale predovšetkým o odhalenie procesuálnych pohybov v jazyku v relatívne uzavretom časovom období (zo „synchronno-dynamického“ pohľadu).

Sústredenie záujmu na opis *slovnej zásoby* logicky vyplynulo z toho, že je to relatívne najviac otvorený, a teda aj najdynamickejší podsystém jazyka, v ktorom sa najvýraznejšie prejavujú zmeny prebiehajúce v jazykovom systéme v podstate ako odraz zmien prebiehajúcich v spoločnosti. Pomenúvaním vznikajúcich (alebo objavovaných) predmetov, javov, vzťahov, procesov atď. sa síce obohacuje najmä slovná zásoba, no ovplyvňuje to aj ostatné jazykové roviny. K týmto vnútrojazykovým vzťahom autori takisto zaujímali stanoviská, tým viac, že sa nezameriavali iba na nominatívnu (pomenúvaciu), ale sčasti aj na komunikatívnu funkciu lexiky. Primárne je to však dielo lexikologické, prinášajúce analyticko-syntetický prehľad aktuálnych lingvistických teórií a výsledkov vlastných výskumov, ktoré sa spolu s bohatou materiálou základňou môžu využiť aj v oblasti lexikografie ako vhodné východisko pri tvorbe nových slovníkov.

Charakteristika poslednej časti nadpisu – *súčasnej slovenčiny* – zahŕňa viacero aspektov.

Pokiaľ ide o súčasnosť, v zhode s domácou tradíciou sa ako také chápe obdobie približne od päťdesiatych rokov nášho storočia. Spomínané relatívne uzavreté časové obdobie predstavujú roky 1970-1985, z ktorých pochádza excerpcia v osobitne budovanej kartotéke dynamických javov. Analýza týchto dokladov by bola čisto synchronným prístupom ku skúmanej problematike, no keďže autori sústavne porovnávajú vlastné zistenia s opisom slovnej zásoby v Slovníku slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959-1968), istým spôsobom sa tu premieta aj výsledok diachronického vývoja ako ustupovanie jedných a nastupovanie iných jednotiek.

Napokon v kondenzáte *slovenčina* sa implicitne skrýva autorský zámer usilovať sa o poznanie stavu nielen spisovného jazyka, ale aj ostatných útvarov (foriem) národného jazyka. Cieľom práce pritom nebolo posudzovať spisovnosť – nespisovnosť rozoberaných prostriedkov, ale z „komunikatívno-pragmatického“ (resp. presnejšie komunikačného) hľadiska zisťovať, čo je v jazyku produktívne, sledovať pohyb, vývinové zmeny, konkurencie, diferenciácie a ohniská napätia a prispieť takto k hlbšiemu poznaniu vývinových tendencií v jazyku, k objektívnejšiemu poznaniu jazykovej normy a pohybu v nej (s. 15). S dôrazom na súčasné komunikačné potreby súvisí aj skúmanie ich realizácie a prejavov v rámci jednotlivých komunikačných sfér, ktoré sa chápu v istej súvzt'ažnosti s tradičnými funkčnými štýlmi (štýlovými vrstvami). Najväčšia pozornosť sa venovala publicistickej, odbornej (najmä popularizačné texty), umeleckej a bežnej dorozumievacej sfére.

Teoretické východiská onomaziologicko-sémantického opisu slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, procesov a tendencií v nej prebiehajúcich sú precízne formulované v prvej kapitole *Teória pomenovania*. Slovná zásoba sa tu charakterizuje nie ako súhrn slov, ale ako „súhrn pomenovaní a ustálených rozličného typu, resp. zo semiotického hľadiska súhrn jazykových znakov“ (s. 19). Významnú úlohu pri zabezpečovaní vnútornej organizácie a stability, ale aj pri dynamizovaní slovnej zásoby má slovotvorná motivácia, ktorá tu plní systemizačnú, integračnú a kondenzačnú funkciu a pri začleňovaní prevzatých slov do domáceho lexikálneho systému funkciu adaptátora. Princíp slovotvornej motivácie spája aj dve organizujúce kategórie slovotvorného systému: slovotvorné hniezdo a slovotvorný typ. Poznanie slovotvorného hniezda a postavenie odvodeného slova v ňom sa dá dobre využiť v jazykovoporadenskej praxi, keď si bežní používatelia jazyka nedokážu celkom presne uvedomiť bezprostrednú motivovanosť nového slova. Rovnako zaujímavé a užitočné je skúmanie slovotvorných paradigiem „ako systemizačného a typizačného prostriedku, ale aj ako prostriedku na porovnávanie slovotvorby v rozličných jazykoch“ (s. 46).

Jadro práce, šírkou i hĺbkou záberu, predstavuje druhá kapitola *Pomenovacie jednotky*, v ktorej sa podrobne analyzujú hlavné smery rozvoja súčasnej slovnej zásoby – tvorba nových typov pomenovaní a rozširovanie jestvujúcich prostriedkov na pomenovanie nových situácií, čo zasahuje najmä podstatné a prídavné mená. V oblasti slovies a prísloviek sa väčšmi prejavuje sémantická a štylistická diferenciácia.

Nové typy pomenovaní vznikajú predovšetkým v skupine názvov osôb a v abstraktnej lexike. Pri názvoch osôb je to napr. typ *atómový fyzik*, *lahký atlét* (názvy povolání utvorené od názvov vedných odborov alebo iných odborov ľudskej činnosti); dvojslovné názvy profesií typu *stolár údržbár*, *inžinier kartograf*; rozširuje sa typ s primkynaním: *člen korešpondent*. Pomerne stabilnú skupinu predstavujú názvy osôb podľa typickej vlastnosti, hoci sa ukazuje, že donedávna veľmi produktívne názvy na *-ník/-nik* (*korupčník*) pomaly ustupujú názvom na *-ec* (*podnikavec*, *polovozdelanec*). V hovorovej, resp. slangovej sfére sa uplatňuje sufix *-ák* (*dopravák*), resp. *-oš* a *-áš* (*roboš*, *papaláš*). Nové fundujúce slová sa vyskytujú pri názvoch nositeľov vlastností, pomenovaníach príslušníkov etnických skupín a pri obyvateľských menách, kde sa veľmi produktívnou stala podoba na *-čan* (*Brazílčan*, *Barmčan*, *Írčan*) oproti podobám na *-ec*, *-an* a neodvodeným menám.

Z konkrétnych pomenovacích jednotiek spomenieme ešte názvy zvierat a rastlín, pri ktorých tvorbe môžeme sledovať istý typ transterminologizácie (na tvorenie zoologických mien sa využívajú popri menách konkrétnych rastlín aj všeobecné botanické mená a názvy z

okruhu botanickej morfológie), ale aj značné využívanie domácich slovotvorných prostriedkov pri tvorbe veľkého počtu veľmi presne diferencovaných pomenovaní. Na rozdiel napr. od názvov nástrojov a prostriedkov, kde sa výrazne presadzujú pomenovania s cudzími sufikmi -or/-átor (*emulgátor*) a -er/-ér (*tester*).

Veľmi rôznorodé sú pohyby v abstraktnej lexike, čo priamo odráža jej vlastnú rôznorodosť a významné postavenie v slovnej zásobe. Transpozíčné typy spredmetnenia vlastnosti a spredmetnenia deja majú taký vysoký stupeň produktivity, že mnohé odvodené slová sa tvoria na úrovni bežných rečových použití a vzhľadom na svoju individuálnu, príležitostnú (okazionálnu) povahu nemusia sa dostať do bežnej slovnej zásoby (napr. *zakrčmenosť*). Zvyčajne však dochádza k ich lexikalizácii – ustáleniu v lexikálnom systéme, v ktorom spôsobujú pohyb smerom k intelektualizácii (*výťažnosť*; *plynifikácia*) a ustavičné napätie medzi generalizáciou – individualizáciou, abstrakciou – sekundárnou konkretizáciou a pod. Charakteristické sú posuny v štylistickej zaradenosti abstrakt – od knižnosti a odbornosti k neutralnosti; od nociónálnosti k expresívnosti až pejorativnosti (napr. *výkazníctvo*, *amaterizmus*). Ako nové sa objavujú plurálové tvary a ich zvýšený výskyt aj tam, kde sa predtým neuplatňovali (*obradnosti*, *stavebné pripravenosti*).

Možnosti a smery pohybu v okruhu prídavných mien (v práci sú najprv zaradené slovesá) možno vidieť v samom charaktere ich sémantiky, v ich významovej prispôsobivosti (vyplývajúcej aj z prirodzenej viazanosti na podstatné meno), rozmanitej spätelnosti a možnosti významových posunov (*devízový prisl'ub* = prisl'ub devíz, *devízový dovoz* = dovoz za devízy...), ďalej v tendencii k narastaniu kvalifikačnosti (*čítankový príklad* = jasný, zreteľný, ukázkový) a v stálej potrebe dopĺňať a obnovovať vzt'ahovosť ich významov (*jasný – jasový (signál)*) – s. 176. Je tu teda zrejme polysémickosť, synonymickosť a paronymickosť adjektív, predovšetkým však výrazná a často problémová konkurenčnosť adjektív s rozličnou mierou významovej a štylistickej špecializácie (*procesový/procesný/procesuálny charakter*; *meandrový/meandrovitý/meandrujúci potok*). Samostatnú problematiku predstavuje adjektivizácia *n/-príčasti*, ktorá ako proces vzniku adjektívnych príčastí so zachovanou príslušnosťou k slovesnej paradigme (*zomleté mäso*) patrí do sféry fungovania jazyka v kratšom časovom období a ako proces vzniku adjektív z príčastí s narušením príslušnosti k slovesnej paradigme (*pletené šaty*) patrí do sféry dynamiky ako vývinu jazyka v dlhšom časovom období.

Dynamické tendencie v oblasti sloves sa najvýraznejšie prejavujú v sémantickej diferenciacii, pričom mnohé nové použitia sloves vznikajú v bežne hovorenej reči, resp. v rámci slangového a inak štylisticky príznačného vyjadrovania (*registrovat' – dokladovat', fakturovat', dokumentovat'*). Značný pohyb tu spôsobuje slovotvorná synonymia a vidové posuny (*zútulniť*, *zútulňovať/zútulniť*, *zútulnievať*). Uprednostňovanie prefigovaných sloves je na jednej strane vyvolávané tendenciou k ekonómii a ku konkretizácii významov, na druhej strane samo môže ovplyvniť prechod hovorových a slangových sloves do spisovného jazyka (napr. *na-, vy-, od-, pre-four*). Vznikajú aj nové lexémy s internacionálnym základom, ktoré sa pomerne rýchlo zdomácnujú (*digitalizovat', fénovať*).

V oblasti prísloviak sa ako najvýraznejší ukazuje pohyb zreteľových prísloviak. Skupina kvantitatívne narastá, dochádza tu k častému štylistickému prehodnocovaniu, k polysémii a polymotivačnosti (*románovo zobrazit' – spôsob, románovo vyspelý – zreteľ; osobnostne – vzhľadom na osobnosť, z osobnostnej stránky*). V menšom rozsahu pribúdajú spôsobové príslovky (*nováčikovský, olympský, šokujúco*); ojedinele sa prehodnocuje starší význam (*rozšaf-ne*). Nové príslovky sa tvoria aj kompozíciou (*malospotrebitel'sky, časopriestorovo*), čo je všeobecne výrazný dynamický jav, narastá frekvencia zložených slov (*stereoefekt, telemosť*), zvyšuje sa produktivita existujúcich slovotvorných modelov, preberajú sa slovotvorné modely ako prostriedok internacionalizácie výrazových prostriedkov.

Pri jednotlivých pomenovaniach jednotkách nachádzame i priebežné čiastkové výsledky k ďalšiemu veľkému okruhu otázok, ktoré sú v tretej kapitole zhrnuté s trochu iného hľadiska ako *Sémantické a štylistické procesy a tendencie*. Ide o tendencie k intelektualizácii a

demokratizácii, o knižnosť, multiverbizačné procesy, terminologizáciu, internacionalizáciu; o hovorovosť, univerbizáciu, slangovosť, neologizáciu a okazionalizmy. Za zaujímavú pokladáme snahu postulovať pre slovenčinu pojem *bežný hovorový jazyk* ako neštruktúrny útvar, ktorý každú hovorovú komunikáciu a ktorý môžu obsadzovať rozmanité jazykové útvary štruktúrnej aj neštruktúrnej povahy, a to od hovorovej podoby spisovného jazyka až po teritoriálne a sociálne nárečia (s. 296). Videli by sme tu však potenciálne predpoklady na presnejšie vymedzenie hlavných tendencií a čiastkových procesov, ako aj na jednoznačnejšie zladenie charakteristík konkrétnych procesov z hľadiska opísaného javu (napr. terminologizácia slova - terminologizácia slovnej zásoby).

Obraz slovnej zásoby súčasnej slovenčiny veľmi vhodne dopĺňa štvrtá kapitola *Paradigmatické vzťahy v slovnej zásobe* (synonymia, antonymia, homonymia, konverzia). Rozsiahlu monografiu uzatvára piata kapitola *Výsledky a závery*, a to aj v ruskej a anglickej verzii.

Neobsiahli sme, pochopiteľne, všetky hodnoty, ktoré táto kniha prináša a o ktorých by mal byť používateľ jazyka informovaný. Pokúsili sme sa zachytiť jej charakter a v súlade s autormi i hlavné činitele dynamiky systému slovnej zásoby: kvantitatívny rast, dotváranie lexikálnych a pomenovacích jednotiek podľa produktívnych slovotvorných a pomenovacích modelov; pretváranie, reštruktúraciu, prispôbovanie jestvujúcich pomenovacích jednotiek novým spoločensky podmieneným komunikačným potrebám; ustupovanie nevyhovujúcich jednotiek; dialektická protirečivosť ako zdroj napätia a ďalšieho vývinu; konkurenčnosť, variantnosť, synonymita atď. Iste, dali by sa tu nájsť nejaké „chybičky krásy“. Podstatnejšie však je, že práca poskytuje dobrý synchrónno-dynamický opis procesuálne chápaného stavu súčasnej slovnej zásoby slovenčiny, opis, ktorý by mala uvítať tak lingvistická obec (i zahraničná), ako aj všetci, ktorí sa zaujímajú o náš národný jazyk a jeho kultivovanie.

Mária Šimková

Spytovali ste sa

O slove panghart. – J. T. z Pezinka nám napísala: „Na pracovisku som sa dostala do jazykového sporu s mojím kolegom, ktorý tvrdil, že slovo *panghart* je bežným, hovorovým označením nemanželského dieťaťa. Ja s ním však nesúhlasím, podľa môjho názoru je to hrubá, vulgárna nadávka. Kto má pravdu?”

Slovo *panghart*, ktoré v Krátkom slovníku slovenského jazyka nachádzame v dvoch podobách – *panghart* a *pankhart* –, sa vyskytuje i v iných jazykoch: v češtine má podobu *panchart* a *parchant*, v poľštine *bękart*, lužicky je to *bankart*, v chorvátčine *pankert*.

Do uvedených jazykov prešlo slovo *panghart* z nemčiny (stredonemecký tvar je *banchart*), kde vzniklo ako útvar z dvoch slov: *bank* „lavica“ a *hart* „tvrdý“. (Druhá časť *hart* je i dnes bežná v osobných menách ako *Gebhart*, *Reinhart*). Pôvodne malo právny význam a označovalo syna slobodnej (nie nevoľníckej) matky, ale neslobodného otca, neskôr potom nemanželské dieťa, ľavobočka. Na túto skutočnosť sa vzťahuje i spomínané posmešné označenie v nemčine vyjadrujúce narážku na dieťa splodené na „tvrdnej“ lavici, nie na „mäkkej“ manželskej posteli.

Pozrime sa, čo nachádzame o slove *panghart* v kartotéke Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Historické doklady uvádzajú toto slovo ako nepríznakové označenie nelegitímneho syna alebo dcéry, nemanželského dieťaťa (pána Esterháziho *panghartu trykráte f 54*, Zvolen 1615) aj ako hrubú nadávku (*Ty geden s. v. huntzfuth, z nečistej lože pingart*, Martin 1739).

V Kamaldulskom slovníku z roku 1763 nachádzame adjektívum *pangharový* v botanickej

terminológii, kde označuje časť rastliny, ktorá je neplodná a nenesie ovocie: „*spadonicus: neplodný panchartových prútův; coliculus: panchártsky prútek, ratolst*”.

Tieto historicky doložené významy slova *panghart* sa vyskytujú i v nárečiach na celom území Slovenska, v niektorých oblastiach toto slovo označuje aj iné javy.

Po celom Slovensku sa slovo *panghart* prvotne používa na označenie nemanželského diet'a'a, druhotne ako hrubá nadávka. V niektorých obciach okresu Prievidza, Nitra, Trnava, Nové Zámky, Trenčín, Topoľčany sa týmto slovom označuje bočný výhonok na kukurici či podrast kukurice. Vo Vad'ovciach pri Myjave má význam plodiny, ktorá vznikla križením, v Zemianskom Lieskovom máme doložené toto slovo ako pomenúvanie zdeformovaného, zle vyvinutého tel'a'a. Obyvatelia Modranky v okrese Trnava označujú ako *pankhart* nevyvinuté obilné steblo pri medzi. Podobný význam tohto slova, ako sa uvádza v Kamaldulskom slovníku, sa vyskytuje v Lapáši (okres Nitra), Šintave (okres Sereď), Drážovciach (okres Nitra) a v Lamači pri Bratislave. Tu sa slovom *panghart* pomenúva neplodný viničový výhonok vyrastajúci z pazuchy lista alebo neplodné jednoročné drevo na viniči. Zaujímavé použitie slova *panghart* máme doložené z Demänovej v okrese Liptovský Mikuláš: označuje hrst' raže pri kosení, dva „pangharty” tvorili snop. Nemenej zaujímavé sú aj iné použitia v rôznych oblastiach Slovenska: v Nitrianskom Hrádku v okrese Nové Zámky je to vodorovná latka, ktorá sa pribíja na „náložník” (strechu), v Brodskom v okrese Senica je to malý, nevyvinutý vred, v Sile v okrese Nitra zasa fl'aštička na pálenku s obsahom 0,5 dl. s dlhým úzkym hrdlom a v Moravskom Lieskovom v okrese Trenčín nazývajú *panghart* kvet s oficiálnym botanickým názvom *kapucínka väčšia* (lat. *Tropaeolum majus*).

Vráťme sa ešte k listu, ktorý sme spomínali v úvode. Krátky slovník slovenského jazyka kvalifikuje slovo *panghart* ako expresívne, hrubé (vyjadrujúce citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky neprimeraný, neslušný), stojace na okraji spisovného jazyka a pripisuje mu dva významy: 1. diet'a nemanželského pôvodu, 2. nadávka (diet'a'u).

Podľa toho možno teda usúdiť, že slovo *panghart* (alebo jeho iný variant) v dnešnej slovenčine nie je v žiadnom prípade štylisticky neutrálne slovo používané bežne na označenie nemanželského diet'a'a. Stotožňujeme sa teda s názorom pisateľky J. T. z Pezinka.

Jana Benková

Róm-Rómovia, rómsky, rómčina. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme začiatkom roka častejšie dostávali otázky týkajúce sa výslovnosti a pravopisu pomenovania etnickej skupiny, ktorú sme poznali skôr pod názvom *Cigáni*. Viacerí sputujúci sa poukazovali na to, že výslovnosť, ale najmä pravopis názvu etnickej skupiny sú rozkolísané, o čom sa možno presvedčiť pri čítaní novín a časopisov, pri pozieraní televízie a počúvaní rozhlasu. Pri podrobnejšom sledovaní tohto problému sme zistili, že v časti hromadných oznamovacích prostriedkov sa používa podoba s dlhým *ó*, teda *Róm* – *Rómovia*, v časti podoba s krátkym *o*, teda *Rom* – *Romovia*. Vyskytli sa prípady, že v tom istom denníku alebo časopise sa raz používa podoba s dlhým *ó*, inokedy zasa podoba s krátkym *o*. Táto rozkolísanosť je isto podmienená aj tým, že kodifikačné príručky pomenovania *Róm* zatiaľ neuvádzajú.

Výskumom sa zistilo, že *Cigáni* (z perzského *Atsinkan* – ľudia pracujúci s kovom) pochádzajú s Indie, z etnosociálnej skupiny *Dómov* (jedn. číslo *Dóm*), ktorá ešte aj dnes žije v Indii a živí sa predovšetkým ľudovou hudbou a košíkárstvom. Pravdepodobne už v 9. storočí časť *Dómov* opustila Indiu, časť z nich sa usadila na území dnešného Arménska a Malej Ázie a volá sa *Lómovia* (jedn. číslo *Lóm*) a časť sa dostala prechodom cez Malú Áziu do Európy. Tu sa väčšina z nich sama nazýva *Rómovia* (bližšie porov. A. B. Mann: *Cigáni kontra Rómovia*. *Nedeľná Pravda*, 23, 1990, č. 12 z 23. 3. 1990, s. 2, ale aj J. Málek: *Cigáni opoušťejú Indii*. *Lačno lav*, 1, 1990, č. 2, s. 3).

V spisovnej slovenčine je opodstatnené vyslovovať a písať pomenovanie etnickej skupiny s dlhým *ó*, teda *Rómovia* (jedn. číslo *Róm*). Pri tomto našom stanovisku sa opierame o tieto skutočnosti: Jednoslabičné pomenovania príslušníkov národov, národností a etnických skupín sa v spisovnej slovenčine zväčša vyslovujú a píšú s dlhou samohláskou, a to najmä v prípadoch, keď za nimi nasleduje iba jedna spoluhláska, napr. *Búr* – *Búri*, *Dán* – *Dáni*, *Dór* – *Dóri*, *Fín* – *Fíni*, *Grék* – *Gréci*, *Ír* – *Íri*, *Flám* – *Flámi*, *Nór* – *Nóri*, *Škót* – *Škóti*, *Švéd* – *Švédi*. S dlhým *ó* sa vyslovujú a píšú aj citované príbuzné pomenovania *Dóm* – *Dómovia*, *Lóm* – *Lómovia*. S dlhým *ó* sa pomenovanie *Róm* – *Rómovia* aj odvodené prídavné meno *rómsky* dôsledne píše v slovenských textoch publikovaných v celoštátnom časopise *Lačno lav*, mesačníku pre rómsku rodinu.

Z naznačeného rozboru vyplýva naše odporúčanie v spisovnej slovenčine dôsledne vyslovovať a písať v pomenovaní etnickej skupiny *Róm* – *Rómovia* dlhé *ó*. A rovnako odporúčame vyslovovať a písať odvodené slová, a to prechýlenú (ženskú) podobu *Rómka*, prídavné meno *rómsky* (*rómsky jazyk*, *rómska rodina*, *rómski občania*) i pomenovanie jazyka Rómov – *rómčina*. V tejto podobe budú uvedené slová zachytené aj v pripravovaných Pravidlách slovenského pravopisu.

Matej Považaj

Lokál jednotného čísla podstatného mena rádiožurnál. – Viacerí pracovníci Slovenského rozhlasu sa na nás obrátili s otázkou, ako skloňovať názov novej informačno-publicistickej relácie *Rádiožurnál*, ktorú začala vysielat' stanica Bratislava v prvý marecový pondelok. Konkrétne sa zaujímali o tvorenie lokálu jednotného čísla tohto podstatného mena.

Jazykový úzus pri skloňovaní podstatného mena *rádiožurnál* je rozkolísaný: v *rádiožurnále* i v *rádiožurnáli* a pri jeho uvádzaní nie sú jednotné ani jazykové príručky. V Morfológii slovenského jazyka (Bratislava 1966) sa na s. 93 uvádza, že väčšina neživotných podstatných mien mužského rodu zakončených na *-ál* (medzi ktorými je zachytené aj podstatné meno *rádiožurnál*) má v lokáli jedn. čísla príponu *-i*: v *integráli*, *kapitáli*, *rádiožurnáli*. Na s. 100 je menším typom písma uvedené aj to, že väčšina podstatných mien na *-ál* postupne prechádza ku skloňovaciemu vzoru *dub*.

Slovo *rádiožurnál* je zachytené aj v Slovníku slovenského jazyka III (Bratislava 1963; ďalej SSJ) a v lokáli jedn. čísla sa uvádza prípona *-i*: v *rádiožurnáli*. Rovnaký stav je aj v slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu (Bratislava 1971). V tej istej príručke sú na s. 55 poznámky o zmiešanom skloňovaní mnohých prevzatých podstatných mien na *-ál*, no je tam aj poznámka, že štyri z nich (*paušál*, *paškál*, *šál*, *bál*) sa skloňujú pravidelne podľa vzoru *dub*.

Oproti tomu sa v SSJ V (Bratislava 1965, s. 829) pri slove *žurnál* uvádza lokál jednotného čísla s príponou *-e*. Zo spracovania hesla *žurnál* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (Bratislava 1987) vyplýva, že sa tu rovnako ako v SSJ ráta s lokálovou príponou *-e*.

Tvorenie lokálu jedn. čísla prevzatých podstatných mien na *-ál* je širšie spracované v štúdiách L. Dvonča (Skloňovanie neživotných maskulín na *-l* a otázka mäkkého *l'* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 16, 1950/51, s. 114–118) a J. Jacka (Lokál sg. prevzatých podstatných mien mužského rodu na *-ál*. Slovenská reč, 54, 1989, s. 230–234). Ich autori sa zhodujú v tom, že pri skloňovaní prevzatých podstatných mien na *-ál* je tendencia (na ktorú upozorňuje už Morfológia slovenského jazyka z r. 1966) prechodu k vzoru *dub*; istotne to súvisí s formou nominativu a akuzativu plurálu substantív na *-ál*, ktorá je zhodná s tvarmi vzoru *dub*.

Na otázku našich čitateľov odpovedáme v zhode s výsledkami novšieho výskumu takto: podstatné meno *rádiožurnál* má v lokáli jedn. čísla príponu *-e*: o *rádiožurnále*, v *rádiožurnále*.

Katarína Hegerová

Ehrlichpozitívny. – Laborantky z laboratória istej bratislavskej nemocnice nás požiadali, aby sme im vysvetlili význam prídavného mena *ehrlichpozitívny*, ktoré sa používa v nemocničných laboratóriách napr. v spojení *ehrlichpozitívna látka*. Toto adjektívum nezaznamenávajú naše bežné jazykové slovníky ani slovníky cudzích slov.

Pracovné prostredie opytujúcich nabáda hľadať odpoveď na položenú otázku v neязыkovej odbornej literatúre, presnejšie v lekárskeych príručkách alebo v iných publikáciách. V príručke *Vademecum medici* (Martin, Osveta 1972) sa toto zložené prídavné meno naozaj nachádza. Pravda, z nadpisu kapitoly *Dôkaz ehrlichpozitívnych látok v moči* (s. 275) sa význam sledovaného adjektíva nedá dešifrovať, lebo jeho prvá časť naďalej zostáva nejasná. Vo vlastnej kapitole sú však podnety umožňujúce spoľahlivé vysvetlenie významu skúmaného slova: sú to spojenia *Ehrlichova skúška* a *Ehrlichovo činidlo*. Z nich možno dedukovať, že prvá časť zloženiny je pravopisne upravená podoba vlastného mena *Ehrlich* (mimochodom: zakladateľ chemoterapie a nositeľ Nobelovej ceny). Možno však dedukovať aj to, že *ehrlichpozitívne látky* sú tie, ktorých prítomnosť v moči sa dokazuje pomocou *Ehrlichovho činidla* a *Ehrlichovej skúšky* (metódy). Opodstatnenosť takejto dedukcie podporujú aj niektoré termíny z biologickej terminológie, napr. termíny *gramnegatívne baktérie* (baktérie, ktoré sa pôsobením alkoholu pri Gramovom farbení neodfarbujú – pozri Malá encyklopédia biológie, Bratislava, Obzor 1975, s. 158–159). Prvá časť zloženín *grampozitívny*, *gramnegatívny* nesúvisí teda s názvom jednotky hmotnosti, lež s vlastným menom *Gram*.

Pokiaľ ide o jazykový, resp. slovotvorný aspekt, predpoklad, že zloženina *ehrlichpozitívny* vznikla v našom jazykovom prostredí ako slangový pomenovací prostriedok (t. j. z pomenovania *Ehrlichova skúška*/(*Ehrlichovo činidlo* utvorením slangovej skráteniny *ehrlich* a pripojením adjektíva *pozitívny*), anuluje existencia zloženín *gramlabilis*, *gramnegativus*, *grampositivus* v latinskej lekárskej terminológii (porov. Kábrt, J. st. – Kábrt, J. ml.: *Lexicon medicum*. Praha, Avicenum 1988, s. 289), ako aj existencia termínov *Gram-negative bacterium*, *Gram-positive bacterium* v anglickej odbornej slovnej zásobe (pozri Anglicko-slovenský technický slovník, Bratislava, Alfa 1975, s. 582). Zloženiny *grampozitívny*, *gramnegatívny* sú zrejme prevzaté z latinčiny (vznikli však v angličtine) a slúžia ako model na analogické tvorenie slov typu *ehrlichpozitívny*. Lekárska terminológia poskytuje na takéto tvorenie dostatok príležitostí, pretože sa v nej vyskytuje veľa dedikačných termínov (*Legalova*, *Rotherova*, *Lestradetova*, *Fehlingova*, *Nylanderova skúška*, *Schlesingerov reagent* atď.).

Adjektívum *ehrlichpozitívny* je teda prevzatá zloženina ekonomizujúca v úzkej odbornej oblasti aj oficiálnu terminológiu, aj bežný odborný styk. Takéto zloženiny sa neutvorili v našom jazykovom prostredí. Ich slovotvorný rozbor ukazuje na slovotvorný typ apelativizované vlastné meno + adjektíva *pozitívny*, *negatívny*, *labilný* (*Ehrlichovo činidlo*)/*Ehrlichova skúška* > *ehrlich* + *pozitívny/negatívny*). Jeho využitie v niektorých terminológiách nie je zriedkavé. Termíny *grampozitívne/gramnegatívne/gramlabilné baktérie*, *ehrlichpozitívna látka* a ďalšie ukazujú, že pri uspokojovaní pomenúvacích potrieb je niekedy vhodné prevziať nielen hotové cudzie pomenovania, lež aj cudzí slovotvorný typ.

Ivan Masár

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV. Ročník 24, 1990, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1990. Rukopis odovzdaný do tlače 22. 4. 1990. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990

Cena Kčs 3,—